

BURDUR İLAHİYAT DERGİSİ

Burdur Theology Journal

(Aralık / December 2024) Sayı 9 | e-ISSN: 2980-2407

Ferîdüddin Attâr'ın Mantıku't-Tayr'ında Kuş Sembolleri ve Yedi Vadi Metaforunun Tasavvufî Bağlamda Analizi

The Evaluation of Bird Symbols in the Sufi Context in Ferîdüddin Attâr's Mantıku't-Tayr and Seven
Valleys to Overcome

İzzettin Said GÜNERİ

<https://orcid.org/0009-0007-0655-0635>

i.guneri@hotmail.com

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi | <https://ror.org/02kswqa67>

Araştırma Görevlisi, İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf, İstanbul, Türkiye

Research Asst., Marmara University, Faculty of Theology, Department of Mysticism, İstanbul, Türkiye

Atıf | Cites As

Güneri, İzzettin Said. "Ferîdüddin Attâr'ın Mantıku't-Tayr'ında Kuş Sembolleri ve Yedi Vadi
Metaforunun Tasavvufî Bağlamda Analizi". *Burdur İlahiyat Dergisi* 9 (Aralık 2024), 33-55.

<https://doi.org/10.59932/burdurilahiyat.1576194>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü/Article Types	: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Received	: 05 Ekim/October 2024
Kabul Tarihi/Accepted	: 28 Ekim/October 2024
Yayın Tarihi/Published	: 31 Aralık/December 2024

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. İzzettin Said GÜNERİ

Çıkar Çatışması/Conflicts of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / The author(s) has no conflict of interest to declare.

Finansman/Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. / The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Etik Bildirim/Complaints: ifd@mehmetakif.edu.tr

Telif Hakkı & Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

The Evaluation of Bird Symbols in the Sufi Context in Ferîdüddin Attâr's Mantiku't-Tayr and Seven Valleys to Overcome

Abstract

In this article, how the bird symbols in Ferîd al-Dîn Attâr's Mantiq al-Tayr are interpreted in the light of Sufi teachings and how they are used as symbols reflecting the inner journey of man is discussed in depth. Mantiq al-ta'r is a rare work that describes step by step the journey of Sufi thought to the maturation of the human soul, and each bird in the work symbolises the weaknesses, inner conflicts and virtues that human beings may encounter on the path of the journey. Through these symbols, Attâr presents the inner adventure of the human soul on the path to perfection with a symbolic language and a rich narrative. The bird characters chosen by Attâr in the work are designed in such a way that each of them represents a specific human characteristic. Among these birds, the khudhu symbolises spiritual guidance and a matured murshid-i kâmil, while the nightingale is a symbol of worldly love, losing oneself in the face of beauty and being captive to love. The peacock represents worldly ambition and self-indulgence, while the parrot expresses the desire for immortality and self-gratification. In this way, each bird symbolises a characteristic that exists in the inner world of man and the obstacles he must overcome during his spiritual journey. The main theme of the work is the long and arduous journey of the birds to reach Sîmurg. In Sufism, this journey represents the inner quest of the Sufi, the effort to find the truth and the process of overcoming the self. This process is constructed by Attâr through seven wadis: Demand, Love, Knowledge, Istiğna, Tevhîd, Hayret and Fakr u Fenâ. These wadis symbolise the stages on the path of spiritual maturation and the sâlik's inner transformation and further maturation in each wadis. For example, the Valley of Demand begins with the longing and search for divine truth. When the Vâd of Love is reached, the sâlik transcends worldly love and turns towards divine love and develops a deep love and devotion in his spiritual quest. The Valley of Mârifet represents the endeavour to attain divine knowledge and the wisdom and inner wisdom gained on this path. The Vâd of Istiğna, on the other hand, refers to the sâlik's withdrawal from everything other than Allah and getting rid of all kinds of worldly attachments. In the Vâdîd of Tawhîd, the sâlik realises unity in the world of existence; in the Vâdîd of Astonishment, he loses himself with feelings of astonishment and awe; and finally, in the Vâdîd of Fakr u Fenâ, he reaches the state of non-existence by being purified from all his self. Having travelled through these seven wadis, the birds reach Sîmurg at the end of their journey. However, when they meet Sîmurg, they realise that the truth they seek is actually hidden in their own selves. This realisation points to the truth of 'he who knows his soul knows his Lord', which is frequently emphasised in Sufism. In other words, human beings actually need to find the truth in their own inner journey, to reach the essence of their being and the Truth. Thus, Attâr reveals that Sîmurg has a double meaning as a symbol of both the divine truth and one's own soul. This moment of meeting constitutes the climax of the process of the sâlik's identification with the divine truth by getting rid of the ego. This study aims to examine in detail how the bird symbols used in Attâr's Mantiq al-ta'r reflect the process of human spiritual evolution and how they contribute to the concretisation of Sufi teachings. At the same time, it aims to reveal the effects of the characteristics represented by birds and the deep meanings of the wadis on the path of becoming a human being, the spiritual virtues gained on this journey, and the transformations that the sâlik will encounter on the inner journey. In this context, Attâr's work is considered as a guide that skilfully describes the obstacles, weaknesses and virtues that human beings will encounter in the process of reaching the divine truth.

Keywords: Sufism, Ferîdüddin Attâr, Mantiku't-Tayr, Bird Symbols, Seven Valleys, Spiritual Journey, Perfect Human Being

Ferîdüddin Attâr'ın Mantiku't-Tayr'ında Kuş Sembolleri ve Yedi Vadi Metaforunun Tasavvufî Bağlamda Analizi¹

Öz

Bu makalede, Ferîdüddin Attâr'ın (ö.618/1221) *Mantiku't-Tayr* adlı eserinde yer alan kuş sembollerinin, tasavvufî öğretiler ışığında nasıl anlamlandırıldığı ve insanın içsel yolculuğunu yansıtan simgeler olarak nasıl kullanıldığı derinlemesine ele alınmaktadır. *Mantiku't-Tayr*, tasavvufî düşüncenin insan ruhunu olgunlaştırma yolculuğunu adım adım betimleyen nadide bir eserdir ve eserdeki her bir kuş, insanın seyr u sülûk yolunda karşılaşılabileceği zaafı, içsel çatışmaları ve erdemleri sembolize etmektedir. Bu semboller aracılığıyla Attâr, insan ruhunun kemale erme yolundaki içsel serüvenini, sembolik bir dil ve zengin bir anlatımla sunar. Attâr'ın eserde seçtiği kuş karakterleri, her biri belirli bir insanî özelliği temsil edecek şekilde tasarlanmıştır. Bu kuşlardan Hüdhüd, manevi rehberliği ve olgunlaşmış bir murşid-i kâmil, bülbül ise dünyevî aşkın, güzellik karşısında kendini kaybetmenin ve aşka esir olmayı simgeler. Tavus kuşu, dünya hırsına ve kendini beğenmişliğe kapılmayı temsil ederken; papağan, ölümsüzlük arzusunu ve nefsi tatmin etme isteğini sembolize eder. Bu şekilde, her kuş, insanın iç dünyasında var olan bir özelliği ve onun manevi yolculuk sırasında aşması gereken engelleri sembolize eder. Eserdeki ana tema, kuşların Sîmurg'a ulaşmak için çıktıkları uzun ve çetin bir yolculuktur. Bu yolculuk, tasavvufta sâlikin içsel arayışını, hakikati bulma çabasını ve benliği aşma sürecini temsil eder. Bu süreç, Attâr tarafından yedi vadi üzerinden kurgulanmıştır: Talep, Aşk, Mârifet, İstiğna, Tevhîd, Hayret

¹ Bu makale, yazarın Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ünde Prof Dr Necdet Tosun danışmanlığında hazırlanmakta olan "Ferîdüddin Attâr ve Seyr u Sülûk Anlayışı" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

ve Fakr u Fenâ vadileri. Bu vadiler, manevi tekâmül yolunda birer aşamayı ifade ederken, sâlikin her vadiye içsel dönüşüm geçirerek daha da olgunlaşmasını simgeler. Örneğin, Talep Vadisi, ilahi hakikate olan özlem ve arayış ile başlar. Aşk Vadisi'ne geldiğinde, sâlik dünyevî aşkı aşarak ilâhî aşka yönelir ve ruhsal arayışında derin bir sevgi ve bağlılık geliştirir. Mârifet Vadisi, ilahi bilgiye ulaşma çabasını ve bu yolda kazanılan hikmet ve içsel bilgeliği temsil eder. İstîğna Vadisi ise sâlikin Allah'tan başka her şeyden el çekmesini ve her türlü dünyevî bağlılıktan kurtulmasını ifade eder. Tevhîd Vadisi'nde sâlik, varlık âleminde birliği idrak eder; Hayret Vadisi'nde şaşkınlık ve huşu duygularıyla kendini kaybeder; nihayet Fakr u Fenâ Vadisi'nde ise tüm benliğinden arınarak yokluk makamına erişir. Bu yedi vadiyi aşan kuşlar, yolculuklarının sonunda Sîmurg'a ulaşır. Ancak Sîmurg ile karşılaştıklarında, aradıkları hakikatin aslında kendi öz benliklerinde saklı olduğunu fark ederler. Bu farkındalık, tasavvufta sıkça vurgulanan “nefsini bilen, Rabbini bilir” hakikatine işaret eder. Yani, insanın aslında kendi içsel yolculuğunda hakikati bulması, varlığının özüne ve Hakikat'e ulaşması gerekmektedir. Böylece Attâr, Sîmurg'un hem ilahi hakikatin hem de insanın kendi nefsinin sembolü olarak çift anlam taşıdığını ortaya koyar. Bu buluşma anı, sâlikin benlikten sıyrılıp ilahi hakikatle özdeşleşme sürecinin doruk noktasını teşkil eder. Bu çalışma, Attâr'ın *Mantıku't-Tayr*'ında kullanılan kuş sembollerinin insanın manevi tekâmül sürecini nasıl yansıttığını ve tasavvufî öğretilerin somutlaşmasına nasıl katkı sağladığını detaylı bir biçimde incelemeyi amaçlamaktadır. Aynı zamanda, kuşların temsil ettiği özelliklerin ve vadilerin derin anlamlarının insan-ı kâmil olma yolundaki etkilerini, bu yolculukta kazanılan manevi erdemleri ve sâlikin içsel yolculukta karşılaşacağı dönüşümleri gözler önüne sermeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda, Attâr'ın eseri, insanın ilahi hakikate ulaşma sürecinde karşılaşacağı engelleri, zaafı ve erdemleri ustalıkla betimleyen bir rehber olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Ferîdüddin Attâr, Mantıku't-Tayr, Kuş Sembolleri, Yedi Vadi, Manevi Yolculuk, İnsan-ı Kâmil

Giriş

Tasavvufî literatürde temsil ve semboller, insan idrakine güç gelen, soyut ve derin hakikatleri somut imgeler ve alegorilerle ifade etmeyi sağlayan vazgeçilmez bir yöntem olarak kabul görmüştür. Bu yöntem, insan ruhunun karmaşık yapısını, nefsin arınma sürecini ve ilâhî hakikate ulaşma çabasını daha anlaşılır kılmak amacıyla manevî eğitimin önemli bir unsuru haline gelmiştir. Ferîdüddin Attâr'ın (ö.618/1221) eşsiz eseri *Mantıku't-Tayr*, bu sembolik anlatım geleneğinin en yetkin ve en zengin örneklerinden biri olarak öne çıkar. Attâr, eserinde farklı kuş türlerini insan karakterlerinin ve manevî mertebelerin sembolleri olarak ele alarak her birini insan ruhunun zaaflarını, erdem arayışlarını ve ilâhî hakikate ulaşma çabasını temsil eden derin anlamlarla yüklemiştir. Bu yönüyle eser, Attâr'ın tasavvufî tefekkürünü, insanın içsel yolculuğunu ve nefsin arınma sürecini alegorik bir dille gözler önüne sermektedir. Attâr'ın kuşlar üzerinden anlattığı bu yolculuk, tasavvufta 'seyr u sülûk' olarak bilinen manevi ilerleme sürecinin alegorik bir ifadesidir. Eserde, sâlikin nefis terbiyesi yolunda aşması gereken yedi vadi tasvir edilir ve bu vadiler, insan ruhunun ilâhî hakikate ulaşma sürecindeki aşamalarını simgeler. Bu yedi vadinin her biri, sâlikin içsel yolculuğunda karşılaşacağı engelleri, aşması gereken zaafı ve kazanması gereken erdemleri ifade eder. İlk vadi olan 'Talep', ilâhî hakikate duyulan derin özlem ve arayışı simgelerken, 'Aşk' vadisi sâlikin dünyevî aşktan ilâhî aşka yükselme çabasını temsil eder. Diğer vadilerde de insanın nefsini aşarak her türlü dünyevî bağlılıktan kurtulması, tevhide ulaşması, ilâhî hayret duygusu ve nihayetinde yokluk makamına erişmesi anlatılır. Böylece, *Mantıku't-Tayr*, insan-ı kâmil olma yolculuğunu aşama aşama betimleyen bir rehber niteliğindedir. Eserin merkezinde yer alan 'Sîmurg' sembolü ise ilâhî hakikatin kendisi olarak karşımıza çıkar. Kuşlar, zorlu bir yolculuğun ardından Sîmurg'a ulaştıklarında, aslında aradıkları hakikatin kendi özlerinde, kendi varlıklarında saklı olduğunu fark ederler. Bu buluşma, tasavvufî düşüncede sıkça vurgulanan “nefsini bilen, Rabbini bilir” hakikatine güçlü bir göndermedir. Yani, Attâr'a göre insanın ilâhî hakikate ulaşması, kendi varlık özünü keşfetmekle mümkündür ve bu öz keşif yolculuğu, insanın içsel hakikatini arayış sürecinin bir yansımasıdır. Bu çalışmada, Attâr'ın *Mantıku't-Tayr* eserindeki kuş sembollerinin tasavvufî anlamları detaylı bir şekilde incelenecek ve bu sembollerin insanın manevi tekâmül sürecini nasıl yansıttıkları üzerinde durulacaktır. Her bir kuş karakteri, insanın bir yönünü yansıtırken, her bir vadi, kişinin manevi

yükseliş yolunda aşması gereken bir nefis mertebesini ve bu süreçte kazanılması gereken bir erdemi temsil etmektedir. Bu bağlamda makale, Attâr'ın semboller aracılığıyla insan-ı kâmil olma yolculuğunu nasıl kurguladığını, sembollerle yüklü bu yolculukta insanın içsel zaaflarını ve aşması gereken engelleri ustalıkla nasıl resmettiğini gözler önüne serecektir.

1. *Mantuku't-Tayr*'da Kuşların Temsili: Manevî Hallerin Sembolleri

Tasavvuf geleneğinde, temsil ve semboller ahlakî değerleri, irfanî bilgileri ve manevi öğretileri aktarmak için kullanılan en etkili yöntemlerin başında gelir. Bu yöntemi benimseyen mutasavvıflar, soyut ve anlaşılması güç kavramların herkes tarafından kavranabilmesi için, semboller ve alegorik anlatımlardan faydalanır. Zira tasavvufî öğretiler çoğu zaman derin anlamlar içerir ve sadece seçkin bir zümrenin anlayabileceği soyut bir yapıya sahiptir. Ancak temsil ve semboller, soyut hakikatleri somut imgelerle açıklamaya imkân tanır. Böylelikle toplumun her kesimi, bu tür anlatımları kavrayabilir ve manevi öğretilerden istifade edebilir. Temsil ve semboller, tasavvufî literatürde insan olmayan varlıklar üzerinden insanın ruhsal yolculuğunu, nefsin mertebelerini ve ahlakî erdemleri açıklamak için kullanılır. Bu varlıklar çoğunlukla hayvanlar, bitkiler, doğal olaylar veya mitolojik figürlerdir. Tasavvufun soyut öğretilerini anlamak için sıradan dilin sınırları çoğu zaman yetersiz kaldığından, mutasavvıflar bu sınırların ötesine geçmek durumundadır. Bir kuşun uçuşu, gülün açması veya bir nehrin akışı gibi doğal olaylar ve nesnelere, hakikatin farklı yönlerini sembolize etmek için kullanılır. Temsiller, okuyucunun mânâ âleminin karmaşık ve anlaşılması zor öğelerini zihninde somutlaştırmasına vesile olur. Böylece soyut hakikatler, insan zihninde daha anlaşılır ve kalıcı bir hâle gelir. İnsanın yaratılış itibarıyla zahirî duyu organları, yalnızca çevresindeki fiziksel dünyayı algılamak üzere tasarlanmıştır. Göz görür, kulak duyar, el dokunur ve burun koklar; ancak bütün bu organlar yalnızca görünür olan âlemi kavrayabilir. Oysa tasavvufî öğretiler, zahirî âlemin ötesinde, daha derin ve görünmeyen bir mânâ dünyasının var olduğunu ifade eder. Mutasavvıflar, bu hakikatleri anlatmak ve başkalarına aktarmak istediklerinde, geleneksel dil ve anlatım kalıplarının ötesine geçmek durumunda kalırlar. Hakikatin soyut boyutlarını kavrayabilmek için, insanlar arasında yaygın olan sembolleri ve temsilleri kullanmak, bu derin anlamları daha anlaşılır kılar. Bu yöntem, sadece soyut anlamları somutlaştırmakla kalmaz, aynı zamanda hakikat arayışındaki sâlikin yolculuğunu zenginleştirir.²

Ferîdüddin Attâr'ın *Mantuku't-Tayr* isimli eseri, temsil ve sembollerin en yoğun kullanıldığı tasavvufî metinlerden biridir. Bu eser, insanın nefsini arındırarak ilâhî hakikate ulaşmasını konu edinen seyr u sülûk yolculuğunu, farklı kuş türleri üzerinden anlatır. Attâr'ın eserinde, kuşlar çeşitli insan karakterlerinin ve manevi mertebelerin birer sembolüdür. Her kuş, insanın ruhsal yolculuğunda karşılaştığı zorlukları ve manevi engelleri simgeler. Bu temsiller, okuyucuya insanın manevi tekâmül sürecinde yaşadığı içsel çatışmaları ve aşması gereken engelleri açıklar. Attâr'ın bu eserde kullandığı her kuş, belirli bir insanî karakteri ya da manevî hâli temsil eder. Örneğin, hüdhüd kuşu, yol gösterici bir mürşid-i kâmil'i simgeler. Hüdhüd, sâliklere rehberlik eder ve ilahi hakikate ulaşmaları için onlara yol gösterir. Bülbül ise dünyevî aşkı temsil eder. Gül'e duyduğu aşkla bilinen bülbül, geçici güzelliklere kapılan ve manevi yolculuktan geri duran kimseleri simgeler. Tavus kuşu, kibri ve kendini beğenmişliği yansıtırken,

² Ali Şa'bânî, *Edebiyât-ı Temsîlî ve Numâdîn ber Esâs-ı Mantuku't-Tayr-ı Attâr-ı Nişâbûrî* (Tahran: Dânişgâh-ı Allâme Tabataâî Dânişgede-i Edebiyât ve Zebânhâ-yı Hâricî, Yüksek Lisans Tezi, 1387), s. 135.

papağan ölümsüzlük arzusunu temsil eder. Bu semboller, okuyucunun farklı insanî zaafı ve erdemleri kavramasına yardımcı olur ve sâlikin manevî yolculuğunda karşılaşacağı zorluklara hazırlık sağlar.

Attâr, *Mantıku't-Tayr*'da ismini zikrettiği kuşların her birini detaylı bir şekilde ele alır ve onların mitolojik, psikolojik ve fiziksel bağlarına değinir. Eserin başında on iki farklı kuş seçen Attâr, her bir kuşun insanın iç dünyasındaki farklı bir yönü temsil ettiğini belirtir. Bu kuşlar sırasıyla hüdhüd, bülbül, papağan, keklik, şahin, guguk kuşu, tavus kuşu, turna, güvercin, kumru, şahbaz ve ördek'tir. Her biri, insanın manevî yolculuğunda aşması gereken bir engeli ya da kazanması gereken bir erdemi simgeler. Eserin merkezinde yer alan Sîmurg ise, mutlak hakikatin ve ilâhî varlığın sembolüdür. Kuşlar, Sîmurg'u bulmak için çıktıkları yolculukta birçok zorlukla karşılaşır ve sonunda aslında aradıkları hakikatin kendilerinde saklı olduğunu fark ederler. Burada, tasavvufî öğretilerde sıkça vurgulanan “nefsini bilen Rabbini bilir” prensibi somutlaşır. Kuşlar, Sîmurg'a ulaşarak aslında kendi özlerindeki ilahî hakikati keşfederler.³

1.1. Sîmurg: Hakikatin Simgesi

Fars edebiyâtında Sîmurg, çeşitli yazar ve şâirler tarafından kendisine farklı anlamlar atfedilerek kullanılmıştır. Örneğin; Firdevsî'nin *Şahnâme* isimli eserinde Sîmurg, büyüleyici ve efsânevî bir kuş olarak ele alınır. Ayrıca eserde Sîmurg, tabiatüstü özellikleriyle ön plâna çıkar ve ilâhî bir varlık olarak tanımlanır. Hikâye ve masallarda daha çok kuşların hükümdârı olarak yer alan Sîmurg, kuşlar âleminin lideri olarak kabul edilir. Tasavvufî eserlerde daha derin anlamlar atfedilen Sîmurg, burada sadece kuşların lideri olarak değil, ulaşılması çok zor, mükemmel ve ilâhî bir varlık olarak tasvîr edilir. Tasavvuf büyüklerinden İbn-i Sînâ, İmam Muhammed Gazzâlî ve Şeyh Şihabuddîn Sühreverdî gibi isimlerin eserlerinde Sîmurg, seyr u sülûk yolculuğunun sonunda ulaşılan nihâî hedef olarak zikredilir. Husûsen Attâr'ın *Mantıku't-Tayr*'ında sadece bir kuş olmanın ötesinde ebedî ve değişmez olan ilâhî varlığın bir temsili olarak işlenir.⁴

Mantıku't-Tayr'da Attâr, Sîmurg'un bir gece yarısı Çin ülkesinde görüldüğünü, kanadından bir tüyün bu ülkeye düştüğünü ve dünyadaki sanat eserlerinin bu tüyden esinlenilerek ortaya çıktığını söyler. Çin ülkesi tarihte, güzel ve çekici desenleriyle tanınan bir ülkedir ve Fars edebiyâtında estetiğin ve mükemmelliğin bir simgesi olarak kabul edilmiştir. Attâr'ın bu temsili, hakikati arayan kimselerin, dünyanın güzelliklerinden hareketle mutlak güzelliğin kaynağına ulaşılması gerektiğini vurgular. Sîmurg'un Çin ülkesine düşen bir tüyünden hareketle farklı sanat eserlerini ve estetiği bulan kimseler gibi, sâlikte yaratılışın mükemmel motifleri üzerinden hareketle güzelliğin ve estetiğin kaynağını bulmalıdır. Bu güzelliklerin kaynağı şüphesiz Hak Teâlâ'dır.⁵

Mantıku't-Tayr'daki seyr u sülûk yolculuğunda birçok kuşun yolun zorluğuna dayanamayarak yolculuktan kopması sonrasında sadece otuz kuşun (sî-murg) Sîmurg'a ulaşması

³ Muhammed Rıza Şefîi Kedkenî, “Mukaddime”, *Mantıku't-Tayr* (Tahran: İntişârât-ı Suhan, 1388), s. 169-170.

⁴ Gülnaz Eyvânî, *Berresi-yi Sembolhâ-yı Mantıku't-Tayr-ı Attâr ve Mukâyese-yi ân bâ Sembolhâ-yı Esâtîrî* (Tahran: Dânişgâh-ı Peyâm-ı Nûr Dânişgede-i Zebân ve Edebiyât-ı Fârsî, Doktora Tezi, 1388), s. 75-76.

⁵ Ali Sultânî Gerdferâmerzî, *Sîmurg der Kalemru-yi Ferheng-i İnan* (Tahran: İntişârât-ı Mübtekirân, 1372), s. 153.

ve karşılaştıkları şeyin kendileri olduğunu görmesi, aslında otuz kuş ile Sîmurg'un aynı şeyden ibaret olduğu gerçeğinin bir yansımasıdır. Burada tâlip ile matlûb, arzu eden ile arzu edilen hakikatte aynı şeydir. Kuşların aradıkları şey de, kendi içlerinde bulunan ilâhî özden, yani kendilerinden başka bir şey değildir. Bu durum, tasavvufta sıkça üzerinde durulan “nefsini bilen rabbini bilir” hadisinin canlı bir tasvîri mesabesindedir. Sîmurg'a ulaşan otuz kuş (sî-murg) ile Sîmurg'un kendisi, aynı şeyin iki farklı boyutunu temsil eder. Kuşlar, dünyevî ve maddî gerçekliği temsil ederken Sîmurg, daha yüksek ve manevî bir gerçekliği temsil eder. Kuşlar, seyr u sülûk yolculuğunun zorluklarına katlanarak mânevî bir tekâmül yaşarlar ve özlerinde bulunan hakîkatin kühüne vâkıf olurlar. Burada Sîmurg, hem varlığın hem de varlığın ötesinde bulunan mânevî hakîkatin bir temsilcisidir.⁶

1.2. Hüdüh: Manevî Rehber

Hüdüh kuşu hemen her dilde, çıkardığı ses ve başında bulunan sorguç şeklindeki renkli tüylerden esinlenen isimlerle anılmıştır. Çıkardığı sestten esinlenilerek Türkçede ibibik veya büdbüdek, Arapçada hüdüh, Farsçada ise pûpe veya pûpû olarak adlandırılır. Başındaki sorguç şeklindeki renkli tüylerden esinlenilerek de Türkçede çavuş kuşu, taraklı, turakçım, ibik ibikli, Farsçada ise şâne-ser şeklinde isimlendirilir. Vücudunun çoğu bölgesi açık kahverengiye çalan pembe renkte, kanat ve kuyruğu ise siyah beyaz desenlidir. Genel olarak ağaç kovuklarında, duvar deliklerinde veya kaya oyuklarında yuva yapar. Özellikle Filistin ve Mısır civarında yaygın olan hüdüh, kış aylarında Afrikaya göç eder. Eski Mısırlılar hüdühde büyük saygı gösterir ve onu Horos'un simgelerinden biri olarak kabul ederlerdi.⁷

Attâr'ın *Mantku't-Tayr*'nda ismi geçen hüdüh kuşu, Kur'ân-ı Kerim'de Hz Süleyman ile ilgili bir kıssada isminin geçmesinden esinlenerek zikredilmiştir. Kıssada hüdüh, Hz Süleyman'ın mektubunu Saba melikesi Belkıs'a götüren elçi olarak zikredilir.⁸ Hüdüh kuşunun, diğer kuşların önderi ve rehberi olarak seçilmesi onun hem fiziksel özelliğinden hem de isminin kök anlamından kaynaklanır. Başında bulunan tüy demeti insanlar tarafından tâca benzetildiğinden, dîvân edebiyâtında bu kuşun ilâhî bir nimetin simgesi olarak görülmesine sebep olmuştur. Bunun yanında “hüdüh” kelimesinin Arapçada “Hidâyet” ve “Hâdî” kelimeleriyle olan ses benzerliği, onun eserdeki rolünün tesâdüfi olmadığını gösterir. Dolayısıyla hüdüh'ün hikâyede diğer kuşların lideri ve yol göstericisi olması, onun bir takım simgesel özelliklerinden ileri gelmektedir.⁹

Hüdüh, Hak Teâlâ'nın insanlara hakikat yolunu göstermeleri ve onlara rehberlik etme görevini verdiği insan-ı kâmil'in sembolüdür. Bu kimseler hakîkî matluba eriştikten ve onda fenâ olduktan sonra Hak Teâlâ tarafından kendilerine “bekâ” bahşedilen, gaybın sırları kendilerine âşikâr edilen ve insanlara rehberlik etme görevi tevdi edilen kimselerdir. Bu kimseler Hak Teâlâ'nın insanlara gönderdiği peygamberlerin halifesi ve onların yaşam biçimlerini örnek alarak kendi hayatlarına tam mânâsıyla yansıtan örnek şahsiyetlerdir. Bir bakıma peygamberlerin, Hak

⁶ Bihruz Servetiyân, *Murğân-ı Sahrâ-yı Aşk (Bâznivîsi-yi Mantku't-Tayr Eser-i Ferîdüddîn Attâr-ı Nîşâbüri)* (Tahran: Müessesesi-i Ferhengî-yi Ehl-i Kalem, 1379), s. 132.

⁷ Ömer Faruk Harman - Cemal Kurnaz, “Hüdüh”, *DİA* (İstanbul: TDV, 1998), XVIII/s. 461-462.

⁸ Neml 27/20.

⁹ Kedkenî, “Mukaddime”, *Mantku't-Tayr*, s. 170-171.

Teâlâ'nın mesajını insanlara ulaştırdığı gibi bu kimseler de onlara rehberlik etmek, doğru yolu göstermek ve hakîkate erişmelerini sağlamakla görevlendirilmiş kâmil kimselerdir.¹⁰

Hüdhüd, kuşların kâfdağı'nın ardında olan Sîmurg'a ulaşmalarında belki de en büyük rolü oynar. Diğer kuşlara rehberlik ederek onları Sîmurg'a yönlendiren ve arzularını körükleyen hüdhüd, kendisini Hak Teâlâ'nın sırlarına vâkıf ve seçilmiş bir kişi olarak tanımlar. Ancak hüdhüd, seçilmişliğini ve yol gösterici oluşunu kendi çabasıyla elde etmediğini, Hz Süleyman'ın inayetiyle böyle bir makâma mazhar olduğunu vurgular. Burada Attâr'ın vermek istediği mesaj, diğer mutasavvıfların üzerinde ittifak ettiği, mürşid-i kâmil olmanın insanın sadece kendi çabasıyla elde edebileceği bir makâm olmadığı, bunun için Hak Teâlâ'nın inayetinin gerektiğidir. Attâr bu durumu hüdhüdün dilinden şöyle ifade eder:

*“Ne gümüŖle buldum ben bu serveti ne de altınla, sadece Süleyman'ın bir nazarıyla
Bunu kim ibadetle elde edebilir ki? Ŗeytan bile çokça ibadet etti”*¹¹

Genel olarak özetlemek gerekirse *Mantıku't-Tayr*'da geçen hüdhüd, hakîkatin elçisi, Hak'tan halka mesaj getiren ve Ŗehâdet ve gayb âlemi arasında aracı olan insanların temsilidir. Pâk ve seçkin olan bu şahsiyetler, insanların fitratında bulunan hakîkati bulma isteğini canlandırarak onları doğru yola sevk etmekle görevlidirler. Ayrıca Allah'ın yeryüzündeki halifesi konumunda olan bu kimseler her dönem ve zamanda dünyada bulunur, dünya hiçbir zaman bu kimselerden hâlî olmaz. İnsanların bu kimselere karşı görevleri ise, onlara sorgusuz suâlsiz teslim olmaktır. Tıpkı *Mantıku't-Tayr*'da zikredilen kuşların, hüdhüd'e canları pahasına da olsa teslim olmaya söz vermeleri gibi.¹²

*“Kuşlar söz verdiler, hem önderimiz hem de rehberimiz odur diye
Hüküm de ferman da onundur, cana da tene de acımak yok diye”*¹³

1.3. Bülbül: AŖkın Sesi

FarŖçada andelîb ve hezârdan olarak da adlandırılan bülbül, sesinin güzel olması sebebiyle hezâr-destan (bin bir hikâye anlatan), hoŖ-hân (güzel Ŗarkı söyleyen) ve hoŖgû (güzel konuşan) gibi isimlerle de anılır. Bülbül, gül ile olan iliŖkisi sebebiyle Ŗark edebiyâtında önemli bir figür olarak görölmektedir. Gülün açtığı mevsimlerde canlı bir Ŗekilde öttüğünden, aralarında bir aŖk iliŖkisi olduğu tahayyül edilmiŖtir. Dođu edebiyâtında bülbül âŖığı, gül ise mâŖuđu temsil eder. Mecâzî bir aŖk olarak kabul edilen bu iliŖkide bülbül, gülün aŖkıyla yanıp tutuŖtuğundan ona “Ŗeydâ” (çılgın) ve “Zâr” (ağlayıp inleyen) sıfatları verilmiŖtir. Bülbülün güle yaklaŖmasını engelleyen en büyük sebep, gülün dikenleridir. Ancak bülbül, güle olan Ŗiddetli aŖkıdan dolayı bu dikenlerin verdiği acıya katlanır.¹⁴

Bülbül, Attâr'ın *Mantıku't-Tayr*'da çok önemli roller atfettiği bir kuŖtur. Eserin henüz ilk bölümünde bülbülü tanıtan Attâr, onun aŖka aŖırı düŖkünlüğünü ve toplumsal meselelere olan

¹⁰ Eyvânî, *Berresi-yi Sembolhâ-yı Mantıku't-Tayr-ı Attâr ve Mukâyese-yi ân bâ Sembolhâ-yı Esâtîri*, s. 88.

¹¹ Ferîdüddîn Attâr-ı NiŖâbüri, *Mantıku't-Tayr* (Tahran: Merkez-i NeŖr-i DâniŖgâhî, 1373), s. 131-132.

¹² Eyvânî, *Berresi-yi Sembolhâ-yı Mantıku't-Tayr-ı Attâr ve Mukâyese-yi ân bâ Sembolhâ-yı Esâtîri*, s. 90.

¹³ Attâr-ı NiŖâbüri, *Mantıku't-Tayr*, s. 127.

¹⁴ Cemal Kurnaz, “Bülbül”, *DİA* (İstanbul: TDV, 1992), VI/s. 485-486.

aşırı ilgisizliğini vurgular. Üçüncü bölümde bülbülün hüdhüd ile arasında geçen bir konuşmaya değinen Attâr, burada bülbülün aşkın peşinden koşan, neşeli ve kaygısız bir kuş olarak tanımlar. Eserin on altıncı bölümünde ise bülbül, güvercinle birlikte hüdhüd için “pâminberî” görevini yaparlar. Pâminberî, Attâr’ın yaşadığı 6. ve 7. yüzyılda yaygın olan bir uygulamaydı. Buna göre birkaç genç, sohbet ortamlarında vaaz veren vâizin yanında ayakta durur, vaaz verenin yönlendirmesiyle Kur’ân âyetlerini ve şiirleri özel bir melodi şeklinde okurlardı. Bunu dinleyicilerin dikkatini çekmek ve verilmek istenen mesajın daha etkili olmasını sağlamak için yaparlardı.¹⁵

Mantiku't-Tayr'da, seyr u sülûk yolculuğundan imtina ederek Hüdhüde bahaneler sunan ilk kuş olan bülbül, seyr u sülûk yolculuğuna çıkmak istemekle birlikte dünyanın geçici güzelliklerine kendini kaptıran “zâhirperest” kimseleri temsil eder. Kendisini çevreleyen dünyevî aşk ve güzelliklere kapılan bülbül, bu zâhirî aşk ve güzelliklerle Hak Teâlâ’ya ulaşacağını iddia eder. Bu noktada bülbüle cevap veren Hüdhüd, bülbülün bahsettiği aşk ve güzelliklerin geçici olduğunu, hakîkî mânâda insanı tatmin etmeyeceğini, bunun aksine onu daha fazla acı ve ızdırâba sürükleyeceğini söyler. Attâr’ın, Hüdhüdün diliyle vermek istediği mesaj, seyr u sülûk yolculuğuna çıkmak isteyen kimsenin geçici dünyevî aşklardan koparak daha derin ve kalıcı olan ilâhî aşka yönelmesi gerektiğidir.¹⁶

1.4. Papağan: Ölümsüzlük Arzusu

Fars edebiyâtında Papağanlar, Attâr, Mevlânâ ve Hâfız gibi mutasavvıfların eserlerinde yer alan ve kendisine derin anlamların sembolü yüklenen bir kuştur. Attâr’ın *Mantiku't-Tayr*’ında papağan, yalnızca zâhirî güzelliklere ve cennet vaadine odaklanan bir zâhid tipi olarak ele alınır. Papağan karakteri, Hak Teâlâ’ya ulaşmak için katlanılması gereken zorluklardan kaçınan ve Hz Hızır’ın âb-ı hayatından bir yudum içerek hakîkate ulaşmayı umar. Ayrıca kendisini bu dünya hayatı içinde bir hapis olarak gören papağan, buna rağmen seyr u sülûk yolculuğuna çıkmaktan imtina eder.¹⁷ Ancak Attâr, insanın amacının Hz Hızır gibi âb-ı hayatı içerek ölümsüzlüğe ulaşmak olmadığını, gerçek maksadın Hak Teâlâ’da fenâ olmak olduğunu söyler. Dolayısıyla insanın fiziksel ölümsüzlüğün bir anlam ifade etmediğini, ana hedefin Hak Teâlâ’da yok olarak ebedî hayata ulaşmak olduğunu vurgular.¹⁸

Attâr, papağan figürünü insanın konuşabilme yeteneği ve bu yeteneğin onun mânâ boyutu üzerindeki etkisi bağlamında bir metafor olarak da kullanır. Hayvan-ı nâtık (konuşan hayvan) olarak tanımlanan insan, bu özelliğiyle diğer canlılardan ayrılır ve karmaşık duygu ve düşüncelerini dile getirebilir. Ancak Attâr, papağanın yüzeysel ve taklitçi konuşma şeklini ele alarak insanın bu yeteneğinin yüzeysel kalabileceğini ve mânâdan yoksun olabileceği eleştirir. Bu bağlamda yalnızca zâhire önem vererek hakîkate ulaşabileceğini düşünen zâhidleri ve sadece ilimle yetinerek amel etmeyen âlimleri eleştiren Attâr, kuru bir zühd ile hakîkate varılamayacağını vurgular. Bunun yanında ilmin tek başına insanın kurtuluşuna vesile olamayacağını belirten Attâr,

¹⁵ Alinakî Münzevî, *Simurg ve Si-Murg: tahlil-i Mantiku't-Tayr-ı Attâr ve Tarh-ı Yek Numâyış-Nâme* (Tahran: İntişârât-ı Râh-mânâ, 1379), s. 96.

¹⁶ Attâr-ı Nîşâbüürî, *Mantiku't-Tayr*, s. 62-64. Ayrıca bkz. Meryem Caferî, *Berresi-yi Sebki-i Fikri-yi Attâr-ı Nîşâbüürî der Mantiku't-Tayr* (Hemedân: Dânişgâh-ı Peyâm-ı Nûr Rişte-yi Zebân ve Edebiyât-ı Fârsî, Yüksek Lisans Tezi, 1399), s. 100.

¹⁷ Attâr-ı Nîşâbüürî, *Mantiku't-Tayr*, s. 66.

¹⁸ Attâr-ı Nîşâbüürî, *Mantiku't-Tayr*, s. 67.

gerçek bir seyr u sülûk yolculuğuna çıkararak nefsini tanıyamayan insana, ilmin fayda etmeyeceğini savunur.¹⁹

1.5. Tavus kuşu: Dünyevî İhtişâmın Bedeli

Renkli ve güzel tüyleriyle meşhur olan tavus kuşu, Şark edebiyâtında riya ve gösterişin bir sembolü olarak kullanılır. Rivayete göre daha önce cennette yaşayan tavus kuşu, Âdem ile Havva'yı kandırarak cennetten çıkarılmalarına sebep olduğu için Allah tarafından cennetten kovularak Hindistan topraklarına atılmıştır.²⁰ *Mantıku't-Tayr*'da tavus kuşu, sürekli olarak ibadetle meşgul olarak cennete gireceğini ve Hak Teâlâ'ya vâsıl olacağını düşünen insanların sembolüdür. Tavus kuşunun diğer bir özelliği ise sürekli olarak güzelliğiyle övünmesi ve kibirlenmesidir. Sürekli olarak daha önce cennette olduğunu ve tekrar oraya gideceğini söyler. Onun bu tutumu, Sîmurg'a doğru hareket etmesi önündeki en büyük engeldir.²¹

Tavus kuşunun sürekli olarak kendisinin cennetten geldiğini ve hedefinin tekrardan cennete gitmek olduğunu vurgulaması, sadece cennete girmek için ibadet eden insanların sembolüdür. Bu kimseler için maddî kazançlar, manevî kazanımlardan daha önemli ve önceliklidir. Bunun yanında bu kimseler, dış görünüşlerinin güzelliğini ve cazibesini diğer insanlar üzerinde bir üstünlük aracı olarak görürler. Bu durum, onların kibirli ve kendini beğenmiş tutumlar sergilemelerine sebep olur. Özetle bu kimseler, maddi kazanım ve zahirî güzelliklerini başkalarından üstün olduklarını kanıtlamak için kullanır, ancak meselenin mânevî boyutunu ve içsel hazzını göz ardı ederler.²²

Attâr, Hühüdün dilinden tavus kuşuna eleştiri dolu bir konuşma yaparak onu geçici arzu ve isteklerin peşinden koşmakla suçlar. Tavus kuşunun cenneti arzulamasını, seyr u sülûk yolculuğunun gerçek hedefinden bir sapma olarak değerlendirir. Hühüd, Hak Teâlâ'nın varlığını sonsuz bir okyanusa benzetir ve cennetin bu okyanusta yalnızca bir damladan ibaret olduğunu söyler. Dolayısıyla sâlikin hedefinin, sınırlı olan cennet olmadığını, ondan daha geniş ve derin olan Hak Teâlâ'nın sonsuzluğu olduğunu vurgular. İnsanın, sonsuz olan Hak Teâlâ'ya ulaşma istidat ve kabiliyetine sahipken, ondan daha sınırlı olan cenneti arzulamasının anlamlı olmadığını söyler.

“Hz Hak büyük bir deryadır, cennet ise o deryadan küçük bir damla

Koca deryaya gitme gücün varken, küçük bir çiğ tanesi peşinden koşma

Küll'e vardysan cüz' ne işine yarar ki? Can olduktan sonra uzv'a ihtiyacın mı var?

Eğer küll'ün adamı isen küll'ü gör, küll'ü iste, küll ol ve küll'ü seç”²³

1.6. Kaz: Sıflık ve Arınma

¹⁹ Fâzıl Abbâszâde vd., “Berresi-yi Vucûh-i Temsîlî-yi Murgân der Mantıku't-Tayr”, *Fâsıl-Nâme-i Tahkîkât-ı Temsîlî der Zebân ve Edebiyât-ı Farsî Dânişgâh-ı Âzâdî-yi İslâmî* 37 (1397), s. 79.

²⁰ Kedkenî, “Mukaddime”, *Mantıku't-Tayr*, s. 174.

²¹ Abbâszâde vd., “Berresi-yi Vucûh-i Temsîlî-yi Murgân der Mantıku't-Tayr”, s. 79-80.

²² Eyvânî, *Berresi-yi Sembolhâ-yı Mantıku't-Tayr-ı Attâr ve Mukâyese-yi ân bâ Sembolhâ-yı Esâtîrî*, s. 101-102.

²³ Attâr-ı Nişâbü'rî, *Mantıku't-Tayr*, s. 68-69.

Temizlik konusunda aşırı derecede hassas olan kaz, sürekli olarak ibadet eden ve etrafına kibir duvarı örmüş zâhid ve âbid kimselerin sembolüdür. Bu kimseler sürekli olarak su ve temizlikle meşgul olur, ibadet etmekten başka bir şey yapmazlar. Dînî emir ve ibadetleri, şerîatın tavsiye ettiği miktardan daha fazla yapan bu kimseler, dünyevî işlerden tamamen el etek çeker, yaptıkları ibadetlerle kendilerine büyük eziyetler eder ve bu sebeple de kendilerini her türlü günah ve hatadan korunmuş görürler. Bunun yanında içinde buldukları toplumun menfaatine dâir hiçbir iş yapmaz, kendilerini diğer insanlardan üstün görerek keramet sahibi kimseler olduklarını iddia ederler.²⁴

Mantiku't-Tayr'da kaz, suya olan bağlılığını ve sudan ayrılamayacağını bahane ederek Sîmurg'a ulaşmak için yola çıkamayacağını söyler. Attâr, hüdhüdün dilinden bu durumu eleştirir ve bu kimseleri yanıltıcı birer rehber olarak niteler. Sadece temizlik ve ibadetle meşgul olan ve başka hiçbir şey yapmayan zâhidlerin, mânevî kirlere müptela olduklarını ve bu kirlerin sadece ibadetle temizlenmeyeceğini söyler. Bu kimseler, zâhirî ibadete daldıklarından, içinde buldukları toplumun sorunlarını görmezden gelir ve hata yapıp günaha girecekleri endişesiyle bu tür şeylerden uzak dururlar. Oysa hakîkî mânâda Müslüman olan kimsenin, Hak Teâlâ'ya karşı zâhirî ibadetlerini yerine getirmekle birlikte, içinde buldukları toplumun meselelerinden de haberdar olmalı ve bu konuda bir şeyler yapmalıdır.²⁵

1.7. Keklik: Zevk ve Tutku

Fars edebiyâtında keklik, hem fiziksel özellikleriyle hem de davranışları ve doğal albenisiyle öne çıkan bir tema olmuştur. Kekliğin çıkardığı ses ve yürüyüş biçimine birçok sembolik anlam yüklenmiştir. Yürüyüşündeki naz ve işve genellikle zarâfeti temsil ederken, bazen de kibirli insanları sembolize etmek için kullanılmıştır. Örneğin Hâfız-ı Şîrâzî bir şiirinde onun işveli yürüyüşüne ve havalı oluşuna dikkat çekmiştir.²⁶ Attâr da eserlerinin birçok yerinde keklik sembolünden istifade etmiş, bazen onu kibir ve gururun, bazen de dünyaperest kimselerin sembolü olarak kullanmıştır.²⁷

Mantiku't-Tayr'da keklik, özellikle mücevher ve kıymetli taşlara olan tutkusuyla ön plana çıkar. Bu kuşun sadece değerli taşların olabileceği yerlerde gezerek mücevher aramakla meşgul olması sebebiyle Attâr, onu maddeye düşkün ve dünya malı peşinden koşan insanın sembolü olarak kullanmıştır. Bu insanlar sürekli olarak dünya malı toplar ve hayatı boyunca bu malları kaybetme korkusuyla yaşarlar. *Mantiku't-Tayr*'da keklik, Hüdhüde gelerek kendisinin mücevhere olan tutkusunu dile getirmesi ve bu tutkunun kendisine yeterli olduğunu söyleyerek Sîmurg'a gitmeye ihtiyacının olmadığını belirtmesi, dünya malına çokça bağlanan kimsenin seyr u sülûk yolculuğuna çıkmakta zorlanacağı anlamını ifade etmektedir.²⁸

Hüdhüd, kekliğin mücevhere olan düşkünlüğü sebebiyle seyr u sülûk yolculuğuna çıkmaya gönülsüz olduğunu görünce ona, mücevherin aslında değersiz bir taştan ibaret olduğunu, onu değerli gösteren şeyin rengi olduğunu, renginin yok olması durumunda herhangi bir taştan

²⁴ Gerdferâmerzî, *Sîmurg der Kalemru-yi Ferheng-i İran*, s. 171.

²⁵ Eyvânî, *Berresi-yi Sembolhâ-yı Mantiku't-Tayr-ı Attâr ve Mukâyese-yi ân bâ Sembolhâ-yı Esâtîrî*, s. 106-107. Ayrıca bkz. Attâr-ı Nişâbüri, *Mantiku't-Tayr*, s. 71.

²⁶ Hâce Şemsuddin Muhammed Hâfız-ı Şîrâzî, *Dîvân*, thk. Muhammed Kazvînî - Kâsım Ganî (Tahran: İntişârât-ı Zevvâr, 1385), s. 334.

²⁷ Ferîdüddin Attâr-ı Nişâbüri, *İlâhî-Nâme* (Tahran: Kitapfurûşî-yi İslamiye, 1355), s. 209.

²⁸ Attâr-ı Nişâbüri, *Mantiku't-Tayr*, s. 74.

farkının kalmayacağını söyler. Dolayısıyla seyr u sülûk yolculuğuna çıkmak isteyen kimsenin, dünyanın yüzeysel aldatıcı renklerine kanmaması gerektiğini ifade eder. Bu bağlamda Hz Süleyman'ın yüzüğünde bulunan mücevher üzerinden keklige, kıymetli zannedilen taşların aslında bir değerinin bulunmadığı mesajını verir. Hz Süleyman'ın yüzüğündeki mücevher ne kadar da ona tüm mahlûkât üzerinde hüküm sürme yetkisi vermiş olsa da, bu durumun âhirette kendisine hiçbir fayda vermeyeceğini, hatta onun cennete girişini geciktireceğini vurgular. Dolayısıyla hakîkî mutluluk maddî şeylerde değil, mânevî gelişim ve tekâmülde aranmalıdır.²⁹

1.8. Hümâ Kuşu: Uğur ve Kader

İran mitolojisinde kutsal ve efsanevî bir kuş olarak telakki edilen hüma kuşu, Şark edebiyâtında kendisine atfedilen sembolik bir takım anlamlarla öne çıkar. Hüma kuşunun gölgesinin bir kişinin üzerine düşmesi, o kimseye şans ve mutluluk getirdiğine inanılır. Bunun yanında krallık ve hükümdarlığın da bir sembolü olarak görülen hüma kuşu, gölgesinin üzerine düştüğü kişiyi büyük bir hükümlanlık ve ihtişama sahip edeceği düşünülür. İnsanların, onun sayesinde mutluluğa ve azamete ulaştığını düşünmesi sebebiyle hikâyelerde daha çok taassup ve gururuyla ön pilana çıkar.³⁰ *Mantıku't-Tayr*'da hüma kuşu, makâm ve mevki peşinden koşan hırslı kimselerin sembolü olarak kullanılır. Bu kimseler inzivaya çekilerek çokça ibadet ederler ancak ibadetlerini sırf padişahların dikkat ve ilgisini üzerlerine çekmek için yaparlar. Böylece dünyevî birtakım çıkarlar elde etmeyi umarlar. *Mantıku't-Tayr*'da Sîmurg'u kendisi için uygun bir kimse olarak görmeyen hüma kuşu, hükümdarların gölgesi olmayı kendisine daha uygun görerek seyr u sülûk yolculuğuna katılmaktan imtina eder. Hikâyede hüma kuşu, kendisini diğer kuşlardan üstün gören mağrur ve kibirli kişileri sembolize eder.³¹

Attâr, Hüdhüdün dilinden, hüma kuşunun bu tutumunu eleştirerek onun bu gereksiz gururunun onu eserate ve gösteriş odaklı bir zühdün pençesine düşürdüğünü söyler. Dünya hükümdarlığının geçici bir şey olduğunu hatırlatan Hüdhüd, ayrıca hükümdarların ahirette büyük sıkıntılara düşürüleceklerini söyler. Ayrıca Sîmurg'un hükümdarlığının mutlak ve ebedî olduğunu, bir gölgenin üzerine düşmesiyle elde edilemeyecek kadar kıymetli olduğunu belirten Hüdhüd, hüma kuşuna, sınırlı ve geçici olanı bırakarak mutlak ve ebedî olana doğru yol alması gerektiğini söyler. Bu tavsiyelerin hemen ardından Sultan Mahmut ile ilgili bir hikâye anlatan Attâr, dünya padişahlığının âhirette hiçbir kıymetinin bulunmadığını, gerçek padişahlığın ve saltanatın Hak Teâlâ'ya ait olduğunu vurgular.³²

1.9. Doğan: Güç ve Yücelik

Özellikle avcılıkta kullanılan doğan kuşu, hızlı uçuş yeteneğine sahip olması ve güçlü pençeleri ile bilinir. Tarih boyunca sultanlar ve padişahlar doğanın bu özelliğinden faydalanmış, onları avcılıkta kullanmak üzere eğitmişlerdir. Padişahların doğanı avcılıkta kullanmış olmaları, onları soyluların ve asillerin nezdinde önemli bir simge haline getirmiştir.³³ Doğan kuşunun eğitimde, başına konan bir kapakla gözleri kapatılarak etrafını görmesi engellenir. Sadece kendisine yemek verilince gözleri açılır ve yemeği kendisine kimin verdiğini görmesi sağlanır.

²⁹ Attâr-ı Nîşâbü'rî, *Mantıku't-Tayr*, s. 75.

³⁰ Kedkenî, "Mukaddime", *Mantıku't-Tayr*, s. 178.

³¹ Attâr-ı Nîşâbü'rî, *Mantıku't-Tayr*, s. 76.

³² Attâr-ı Nîşâbü'rî, *Mantıku't-Tayr*, s. 77.

³³ Muhammed Muîn, *Ferheng-i Muîn* (Tahran: İntişârât-ı Âdnâ, 1381), C.1, s. 231.

Böylece yemeği kendisine veren kişiye alışmış olur. Doğanın padişahın bileğine olan bağlılığı, onun ilâhî bir koruma altında oluşuyla sembolize edilir. Bunun yanında doğanın vahşî bir tabiata sahip olması, insanın seyr u sülûk yolculuğuna çıkmadan önceki halini, yani dünyevî arzu ve isteklere olan bağımlılığını sembolize eder. Doğanın eğitilerek evcilleştirilmesi ise, sâlikin seyr u sülûk yolculuğunu bitirerek Hak Teâlâ'ya sadık bir kul olmasını sembolize eder.³⁴

Mantiku't-Tayr'da doğan kuşu hüdühüde, kendisinin padişah ve krallara arkadaşlık ettiğini, onların himayesi altında olduğunu, dolayısıyla Sîmurg'a gitmesine gerek olmadığını söyler. Burada doğan kuşu, sürekli olarak padişaha ve devlet adamlarına yakın durarak onlardan dünyalık veya nüfuz gücü uman zâhidleri temsil eder. Bu kimseler sürekli olarak padişaha yakın olmak için çalışırlar ve ellerinden gelen her şeyi yaparlar. Attâr'ın kendisi hiçbir eserinde dönemin padişahını ya da devlet adamını övmediği ve bu durumu doğru bulmadığı bilinmektedir. Bu bağlamda o, doğan kuşu metaforu üzerinden, devlet adamlarına yakın durup onlara övgüler düzen bazı mutasavvıfları eleştirmiştir.³⁵

Attâr, Hüdühün dilinden bu durumda olanları eleştirir ve hakîkî padişahın ve hükümdarın Sîmurg olduğunu ifade eder. Sîmurg dışındaki tüm padişahların kusur ve eksikliklerle muttasıf olduğunu, dolayısıyla gerçek padişahlıktan uzak olduklarını söyler. Bunun yanında Hüdüh, dünya padişahlarının zaman zaman vefâkâr ve adaletli olabileceklerini ancak bu durumlarının zamanla değişebileceğini vurgulayarak onlardan uzak durulması gerektiğini söyler.³⁶

1.10. Alaüveyik Kuşu: Bağımlılık

Farsçada “bütîmâr ve “gam hûrek” (üzüntü yiyen) isimleriyle anılan alaüveyik kuşu, sürekli olarak su kenarlarında oturan ve suyun azalma endişesiyle sudan içmeyen bir kuş türüdür. Ayrıca etinin hafızayı güçlendirerek zihni keskinleştirdiği rivayet edilir. Uzun bacaklı kuşlar ailesinden olan alaüveyik kuşu, hem suda hem karada yaşar ve uzun gagasıyla su canlılarını avlayarak beslenir.³⁷ Alaüveyik kuşu, Şark edebiyâtında daha çok dar görüşlü ve olayları yüzeysel algılayan kimselerin sembolü olarak kullanılır. Bu kimseler, kâinâtın görünen veçhesine çok bağlanan ve burada vuku bulan olayların hakîkatini tam mânâsıyla anlamayan kimselerdir. Sevdikleri şeylere karşı o kadar bağlı ve düşkündürler ki onları kaybetme korkusuyla sürekli olarak endişe ve kaygı içinde yaşarlar. Aslında bu kimselerin sorunları, kâinattaki nesnelere olan sevgileri değil, düşünce ve anlayışlarında meselelerin özünden uzak kalmalarıdır.³⁸

Mantiku't-Tayr'da alaüveyik kuşu, dünyaperest, hırslı ve cimri kimseleri sembolize etmek için kullanılmıştır. Şöyle ki alaüveyik kuşu sürekli suyun ve denizin olduğu yerlerde yaşar ve suyun eksilmesinden korktuğu için bu sulardan içmez. Aynı şekilde bütün dertleri dünya maddiyatı olan bazı kimseler, dünya malını ne kendilerine ne de başkalarına reva görmezler.³⁹ Bazı kimseler *Mantiku't-Tayr*'da zikredilen alaüveyik kuşunu, ehl-i hüzn olan tasavvuf ehlinin

³⁴ Kedkenî, “Mukaddime”, *Mantiku't-Tayr*, s. 175-176.

³⁵ Attâr-ı Nişâbüri, *Mantiku't-Tayr*, s. 78.

³⁶ Attâr-ı Nişâbüri, *Mantiku't-Tayr*, s. 79.

³⁷ Ali Ekber Dehhudâ, *Lugat-Nâme-i Dehhudâ* (Tahran: Müessesesi-i Lugat-Nâme-i Dehhudâ, 1377), s. 5059.

³⁸ Eyvânî, *Berresi-yi Sembolhâ-yı Mantiku't-Tayr-ı Attâr ve Mukâyese-yi ân bâ Sembolhâ-yı Esâtîrî*, s. 124.

³⁹ Fatima Müderrisî, *Sîmurg der Âyine-i Sîmurg* (Urumiyye: İntişârât-ı Hüseyinî Asıl, 1382), s. 160.

bir sembolü olarak görür. Bu kimseler bazen kabz hali bazen de bast hali yaşarlar ve tüm dertlerinin deniz olduğunu, başka bir şey düşünmediklerini söylerler. Attâr, Hüdhüdün dilinden bu kimseleri eleştirerek denizin kendisinin bile bazen dalgalı bazen de durgun olduğunu, dolayısıyla kendisini bile dâimî sükunete eriştirememiş bir şeyin insana sükunet vermesinin mantıksız olduğunu söyler.

“Eğer denizden uzaklaşmazsan sonun onda boğulmak olur

O, mâşûkun şevkiyle kendiliğinden coşar, bazen dalgada bazen gürültüdedir

O, kendi gönlüne sükûnet bulamazken, sen onda gönül sükûneti bulamazsın”⁴⁰

1.11. Puhu Kuşu veya Baykuş: Toplumdan İzole Olmak

Genellikle yerleşim yerlerinden uzakta ve harabelerde yaşayan puhu, halk arasında uğursuzluk getiren bir kuş olarak bilinir. Puhunun genellikle harabelerde yaşaması ve hazinelerinde genelde harabelerde bulunması sebebiyle Attâr, puhu ile hazine arasında bir ilişki kurar.⁴¹ *Mantıku't-Tayr*'da puhu, diğer bazı kuşlar gibi sîmurg'a giden yolculuğa çıkmak istemez ve bunun için bazı mazeretler ileri sürer. Puhu, kendisinin yaşam alanının harabeler olduğunu, bu harabelerde bulunan hazinelerin aşkıyla yaşadığını söyleyerek sîmurg'a gitmenin kendisinin harcı olmadığını söyler.⁴² Tasavvuf edebiyâtında daha çok insanlardan uzaklaşarak inzivaya çekilen ve saâdeti bu yolla elde edeceklerine inan insanların sembolü olarak kullanılır. Bu kimseler, zâhirde dünyaya ve onun aldatıcı güzelliklerine yüz çevirmiş gibi görünseler de, bir gün hayat boyu mahrum kaldıkları sonsuz hazinenin hayaliyle yaşarlar.⁴³

Attâr, Hüdhüdün dilinden bu tarz kimseleri eleştirerek hazine sevgisinin insanı hakîkate ulaşmaktan alıkoyacağını söyler. Attâr, daha ileri giderek hazine sevgisinin bir anlamda ona tapmak olduğunu ve böyle yapan kimsenin kâfir olduğunu belirtir. Hemen ardından, altından bir buzağı yaparak insanları ona tapmaya çağıran Sâmirî örneğini veren Attâr, bu şekilde yaşayan insanların, Sâmirî'nin kavminden farksız olduğunu belirterek onların bir anlamda altına taptığını ifade eder.⁴⁴

1.12. Kuyruksalan Kuşu: Toplumsal Sorumluluk

Baş ve göğüs bölgesi kırmızı renkte olan kuyruksalan kuşu, küçük, zayıf ve hassas bir kuş türüdür. Edebiyât çevrelerinde çok farklı anlamların atfedildiği bu kuş, genellikle güçlü ve hızlı uçan şahin, doğan, kartal ve akbaba gibi kuşlarla karşılaştırılarak zayıflığın ve güçsüzlüğün bir sembolü olarak kullanılmıştır. Bu tür kimseler fiziksel güçsüzlüklerini bahane ederek hakikat yolculuğuna çıkmaktan geri dururlar. Hayatın zorlukları karşısında korkuya kapılarak zorluklarla başa çıkmayı reddederler. Bu şekilde kendilerini alçak bir pozisyonda tutarak yüksek insânî değerlere ulaşmanın kendileri için imkânsız bir şey olarak görürler.⁴⁵

⁴⁰ Attâr-ı Nîşâbüri, *Mantıku't-Tayr*, s. 82.

⁴¹ Kedkenî, “Mukaddime”, *Mantıku't-Tayr*, s. 179.

⁴² Attâr-ı Nîşâbüri, *Mantıku't-Tayr*, s. 83-84.

⁴³ Eyvânî, *Berresi-yi Sembolhâ-yı Mantıku't-Tayr-ı Attâr ve Mukâyese-yi ân bâ Sembolhâ-yı Esâtîrî*, s. 127-128.

⁴⁴ Attâr-ı Nîşâbüri, *Mantıku't-Tayr*, s. 84.

⁴⁵ Eyvânî, *Berresi-yi Sembolhâ-yı Mantıku't-Tayr-ı Attâr ve Mukâyese-yi ân bâ Sembolhâ-yı Esâtîrî*, s. 130-131.

Mantuku't-Tayr'da kuyruksalan kuşu, kendisinin güçsüz ve zayıf olduğunu bahane ederek sîmurg'a gitmeye takat getiremeyeceğini söyler.⁴⁶ Attâr, yine Hüdhdün dilinden kuyruksalana cevap vererek zayıf ve güçsüz olmanın insanı hakikat yoluna çıkmaktan alıkoymaması gerektiğini söyler. Ona göre kimse kendisini toplumdaki ayrı tutmamalı, aksine kendi kaderini toplumun kaderiyle birleştirmek için çaba sarf etmelidir. Toplumun bir felakete karşılaşması durumunda, herkesin toplumla birlikte aynı felakete baş etmeye çalışması gerekir. Çünkü kimsenin kendisini toplumun diğer bireylerinden ayrı tutma hakkı yoktur. Her bir birey, toplumun gücüne güç katmalı ve zayıf olduğunu düşünerek sorumluluklarından uzak durmamalıdır.⁴⁷

Burada vurgulanması gereken önemli bir nokta vardır ki, bu tür insanların temel sorunları, zayıflıkları ve fiziksel yetersizlikleri değildir. Yani sorun, temel olarak "güç yetirememeleri" değil, "yapmak istememeleri"dir. Çünkü her insan, fitrî olarak diğer birçok canlıya nispetle daha zayıf ve güçsüzdür. Ancak insanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliği, iradeye ve karar verme yeteneğine sahip olmasıdır. Dolayısıyla insanın bir şeye karar vererek o şeyi istemesi, hedeflediği şeyi elde etmenin yolunu kendisine açacaktır. Bu bağlamda insanı hakikate gitmekten alıkoymayan şey, o şeyi "yapamaması" değil, "yapmaması"dır.⁴⁸

2. *Mantuku't-Tayr*'da Seyr u Sülûk Mertebeleri: Manevî Yolculuğun Aşamaları

Ferîdüddin Attâr'ın *Mantuku't-Tayr* adlı eserinde yer alan yedi vadi, sâlikin hakikate ulaşma yolunda kat etmesi gereken manevi aşamaları simgeler. Her bir vadi, insanın içsel dünyasında gerçekleşen derin bir dönüşümü temsil eder ve sâlikin nefsinin arındırarak Allah'a yakınlaşması için gereken ruhsal olgunlaşma basamaklarını içerir. Attâr'ın sırasıyla Talep, Aşk, Mârifet, İstiğna, Tevhîd, Hayret ve Fakr u Fenâ olarak adlandırdığı vadiler, sâlikin hem dünyevi bağlardan sıyrılmasını hem de ilahi hakikate adım adım yaklaşmasını sağlayan bir rehber niteliğindedir. Bu vadilerden geçen sâlik, her aşamada hem benliğinden feragat eder hem de ruhsal bir derinlik kazanır. Attâr'ın derin sembollerle ördüğü bu manevi yolculuk, insanın ilahi hakikate ulaşması için çıktığı uzun ve zorlu bir yolculuğu ifade eder; sâlik, bu yolun sonunda hakikatin özünün kendi varlığında saklı olduğunu keşfeder. Bu yedi vadi, insanın içsel dünyasında yaşadığı her türlü değişimin ve olgunlaşmanın sembolik bir özeti olarak tasavvufî literatürde eşsiz bir yere sahiptir.

2.1. Talep Vadisi: Arayışın Başlangıcı

Attâr'ın *Mantuku't-Tayr*'ında Talep Vadisi, seyr u sülûk mertebelerinden aşılması gereken ilk vadedir. Lugatte "istemek" anlamına gelen talep, sûfi istilâhında ise; sâlikin, matlûbunu ve murâdını araması anlamına gelir. Burada matlûb ve murâttan kastedilen şey, şüphesiz Hak Teâlâ'dır.⁴⁹ Mutasavvıflar nezdinde tâlip-matlûb ilişkisinin kendine has bir anlamı vardır. Zira ilmî açıdan talep eden ile talep edilen, farklı şeylerden müteşekkil iken, tasavvuf çevrelerinde aynı şeyi ifade eder. Diğer bir deyişle mutasavvıflar nezdinde tâlip, ezelde kendisine

⁴⁶ Attâr-ı Nîşâbü'rî, *Mantuku't-Tayr*, s. 85-86.

⁴⁷ Gerdferâmezî, *Sîmurg der Kalemru-yi Ferheng-i İran*, s. 172-173.

⁴⁸ Eyvânî, *Berresi-yi Sembolhâ-yı Mantuku't-Tayr-ı Attâr ve Mukâyese-yi ân bâ Sembolhâ-yı Esâtîrî*, s. 131.

⁴⁹ Cafer Seccâdî, *Ferheng-i İstilahât ve Ta'birât-ı İrfânî* (Tahran: İntişârât-ı Tahûrî, 1370), s. 553.

Hak Teâlâ tarafından üflenmiş olan rûhu arar ve bu rûh tâlibin içindedir. Tâlibin talebi, içindeki bu rûhu tekrar ortaya çıkararak onu tanımak ve ayrı düştüğü aslına tekrardan kavuşmaktır.⁵⁰

Talep, sâlikin kendi çabasıyla onda zuhur eden bir şey değildir. Sâlikte talebin ortaya çıkması için, sâlikin çabası yanında ilâhî bir lütuf gereklidir. Sâlik, öncelikle kalbini dünyadan ve dünyevî olan her şeyden kopararak ilâhî lütuflara hazır hâle getirmelidir ki Hak Teâlâ orada talep zevkini ortaya çıkarsın. Sâlikin kalbini ilâhî lütuflara hazır hale getirme süreci, onun mânâ dünyasında bir dönüşüm yaratarak Hak Teâlâ'nın lütuflarını daha fazla kendisine çekmesine olanak tanır. Sonuç olarak ilâhî lütuflar sâliki mânevî olarak destekler, ona yön verir ve kalbinde talebi ortaya çıkararak orada armasını sağlar.⁵¹

Attâr'a göre hakîkati arama yolculuğunun başlangıcı olan talep vadisi, sâlikin seyr u sülûk yolculuğu boyunca karşılaştığı en zor aşamalardan bir tanesidir. Bu vadiye adım atan sâlik, büyük zorluklar ve sıkıntılarla baş etmek zorundadır. Bu vadiye sürekli olarak değişimler ve iniş çıkışlar yaşandığı için sâlik, belki de yıllar sürecek büyük bir çaba sarf etmelidir. Sâlik, bu vadiye girdikten sonra dünyevî tüm bağlarını geride bırakmalı, Attâr'ın deyişiyle kendisini kan deryasına atmalıdır. Sâlik dünyevî olan şeylerden zâhirî olarak kopmanın yanında, mânevî olarak da insânî sıfatlardan temizlenmelidir ki, Hak Teâlâ'nın nuruna mazhar olabilsin. Bu vadiye ilerledikçe her türlü zorlukla mücadele etme azmi artar, hem dünya hem hem âhiret ile ilgili düşünceler geride kalarak, içinde Hak Teâlâ'ya ulaşma arzusu artarak perçinleşir. Bu noktadan sonra artık onun gözünde din ile küfür, rahmet ile lanet tek bir şey haline gelir. Zira sâlikin gözü, artık hakîkî matlûptan başka hiçbir şey görmez ve ona ulaşmak için her şeyi göze alır.⁵²

Attâr, sâlikin talep vadisini geçebilmesi için bir takım şartları eksiksiz olarak yerine getirmesi gerektiği söyler. Bunlardan bir tanesi, sâlikin içindeki talep duygusunun tam ve eksiksiz olması gerektiğidir. Bu vadinin geçilememesi durumunda noksanlığın matlupta değil tâlipte olduğunu vurgular. Bu bağlamda İblis'in Hz Âdem'e secde etmeme meselesini farklı bir açıdan değerlendiren Attâr, İblis'i hakîkî tâliplerin bir temsili olarak değerlendirir. Ona göre İblis, diğer meleklerin göremediği sırrı gördüğü için Âdem'e secde etmekten imtinâ etmiş, Hak Teâlâ'da onu bu sırrı çaldığı için lanetlemiştir. Attâr, İblis dışındaki tüm meleklerin Hak Teâlâ'nın rahmet ve merhametine sığınarak Âdem'e secde ettiğini, İblis'in ise onun lanetini göze alarak, Âdem'e kendi rûhundan üflediği hakîkatini görebilmek için ona secde etmediğini söyler. Dolayısıyla Attâr, İblis'in, Hak Teâlâ'nın lanetine uğramayı göze almasını, onun Hak'tan gelen her şeyi göze alan ve talebinde noksanlık olmayan bir varlık olarak sembolize eder.⁵³

Attâr'ın, talep vadisinde bulunan salike diğer bir önemli tavsiyesi, sabırlı olması gerektiğidir. Sâlik, bu vadiye karşılaşacağı bütün zorluk ve sıkıntılara karşı sabırlı olmalı, bu sıkıntılarını onu yolundan döndürmesine müsaade etmemelidir. Sâlikin bu durumunu, henüz anne

⁵⁰ Şehrâm Furûği vd., "Berresî ve Tahlîl-i talep der Endîşe-i Attâr ve Mevlevî der Mantıku't-Tayr ve Mesnevî", *Tefsîr ve Tahlîl-i Mutîn Zebân ve Edebiyât-ı Fârsî* 57 (1389), s. 415.

⁵¹ Attâr-ı Nişâbü'rî, *Mantıku't-Tayr*, s. 285. Attâr, Mantıku't-Tayr'da sâlikin bu durumunu şöyle ifade eder:

*Kalbin dünyevî sıfatlardan temizlenince, ilâhî zâtın nuruyla kaplanır
O nur kalbinde belirginleştikçe, oradaki bir talep bin talep olur*

⁵² Attâr-ı Nişâbü'rî, *Mantıku't-Tayr*, s. 285-286. Ayrıca bkz. Bediüzzamân Fîrûzânfer, *Şerh-i Ahvâl Nakz ve Tahlîl-i Âsâr-ı Şeyh Ferîdüddin Muhammed Attâr-ı Nişâbü'rî* (Tahran: İntişârât-ı Kitabfurûşi-yi Dehhudâ, 1353), s. 381.

⁵³ Attâr-ı Nişâbü'rî, *Mantıku't-Tayr*, s. 286-288.

karnında bulunan ve kanla beslenerek doğumun gerçekleşmesini bekleyen bir cenine benzetir. Sâlikin de bu vadinin zorluklarına sabırla göğüs germesini, gerekirse anne karnındaki cenin gibi kan içerek zorluklara tahammül etmesini tavsiye eder. Anne karnındaki ceninin sabır gösterdikten sonra doğumun gerçekleşmesi gibi, sâlikinde sıkıntılar karşısında sabır göstermesi durumunda ilâhî nurlara mazhar olarak talep vadisinden geçecektir.⁵⁴

2.2. Aşk Vadisi: İlâhî Aşkın Derinlikleri

Attâr, seyr u sülûk yolculuğunun ikinci aşamasını “Aşk Vadisi” olarak adlandırır. Aşk Vadisi, seyr u sülûk yolculuğunun en önemli dönüm noktalarından bir tanesidir. Birinci vadi olan Talep Vadisini geçtikten sonra daha derin bir mânevî arayış içerisine giren sâlik, aradığı şeyi Aşk Vadisinde bulur. Bu vadede sâlikin şevki ve coşkusu Talep Vadisine nispetle çok daha yoğunlaşarak artar. Ancak sâlikin şevki ve coşkusu artmakla birlikte, bir önceki vadiye göre zorluklar ve sıkıntılar daha da artar. Burada sâlikin zorluk ve sıkıntılara karşı dayanma gücü test edilir ve sâlik, bu zorluklar karşısında sabır göstermesi durumunda başarılı olur. Başarılı olması durumunda da mânevî olarak daha da olgunlaşarak ilâhî mevhibelere daha çok mazhar olmaya başlar.

Aşk Vadisi, sâlikin zihnî ve mânevî yapısını tamamen değiştiren, bütün varlığını yakıp kavuran, ateşten bir meydan gibidir. Burada sâlikin gözünde iyi ve kötü, helal ve haram gibi kavramlar tek bir şey haline gelir.⁵⁵ Mâşuk'u bir an görebilmek için sahip olduğu her şeyi feda edebilecek bir yapıya bürünür. Bu vadede âşık, artık ne geçmişi düşünür ne de geleceği, ânın içinde yaşar. Aşk'ın hususiyeti “fenâ” olduğundan, sâlik burada herşeyini tüketerek yok eder. Attâr, aşkın, var olan her şeyde bulunduğunu ancak bu hakîkati herkesin göremeyeceğini söyler. Bunu görebilmek için âşıkın tüm taallukattan kurtulması ve insânî sıfatlarından tam mânâsıyla arınması gerekir.⁵⁶

Aşk Vadisinin en önemli hususiyetlerden bir tanesi de, aklın burada işlevsiz kalmasıdır. Attâr'a göre aşkın olduğu yerde akıl ortadan kalkar. Aşk bir ateşe, aklı ise onun dumanına benzeten Attâr, aşk ateşinin olduğu yerde aklın yanarak bir duman gibi uçup gideceğini söyler. Çünkü âşık kimse mantıklı düşünme yeteneğini kaybederek bir nevi “dîvânelik” haline bürünür. Böylece âşık, mâşuğun cemâlini bir lahza görebilmek için bile canını bin defa feda edebilir. Oysa akılla hareket eden kimse böyle bir fedâkârlık yapmaktan çekinir.⁵⁷ Attâr, Aşk Vadisini hususiyetlerini açıkladıktan hemen sonra bir hikâyeye anlatır ki bu hikâyeye, âşığın hem fedâkâr tutumunu hem de âşık olan kimsenin aklının nasıl ortadan kalktığını özetler niteliktedir. Bu hikâyeye göre zengin bir adam şerbet satan birine âşık olur. Tüm varlığını bu kimseden şerbet alarak tüketen adam, sonunda yoksullaşır ve elinde hiçbir şey kalmaz. Civardaki insanlar, fakirlikten sokaklara düşen adama karnını doyurması için ekmek verirken, adam bu ekmekleri

⁵⁴ Attâr-ı Nişâbüri, *Mantıku't-Tayr*, s. 291. Attâr, bu durumu şu dizelerle ifade eder:
Tâliplerin çokça sabra ihtiyacı vardır, ancak her tâlip sabırlı olamaz
Kan içerek sabırla bekle erkek gibi, böylece acıların üstesinden gelebilirsin

⁵⁵ Attâr-ı Nişâbüri, *Mantıku't-Tayr*, s. 293.

⁵⁶ Fîrûzânfer, *Şerh-i Ahvâl Nakz ve Tahlîl-i Âsâr-ı Şeyh Ferîdüddin Muhammed Attâr-ı Nişâbüri*, s. 383. Ayrıca bkz. Attâr-ı Nişâbüri, *Mantıku't-Tayr*, s. 293.

⁵⁷ Attâr-ı Nişâbüri, *Mantıku't-Tayr*, s. 294.

satıp şerbet alıyordu. Bir kimse adama “aşk nedir?” diye sorunca adam, “aşk, dünya dolusu malı bir kâse şerbete değişmektir” şeklinde cevap verir.⁵⁸

2.3. Mârifet Vadisi: Bilgi ve İrfan Yolu

Attâr, seyr u sülûk yolculuğunda aşılması gereken üçüncü vadinin “Marifet Vadisi” olduğunu söyler. Bu vadinin en önemli özelliği nihayetinin bulunmaması ve çok çeşitli olmasıdır. Marifet Vadisinde her sâlik, mânevî olarak içinde bulunduğu rûh haline, isti'dâdına, ve fitrî yapısına göre çeşitli şekillerde yol alır. Attâr, her bir sâlikin farklı fitratta olması sebebiyle farklı şekillerde yol alacağını söylerken, örümcek ile fil arasında bir kıyaslama yaparak konunun daha rahat anlaşılmasını sağlar. Bir örümcek ile bir fil arasındaki fizikî ve fitrî şartlar göz önüne alındığında, bu iki hayvanın aynı yolu aynı şekillerde yürüyemeyeceği açıktır. Aynı durum bir sivrisinek ve kasırğa içinde geçerlidir. Sivrisinek ne kadar çaba sarfederse etsin asla kasırğanın hızına ulaşamayacaktır. Dolayısıyla bu vadede her sâlik, kendi isti'dâd ve kâbiliyetlerini göz önüne alarak yola devam etmeli, kendi mânevî durumuna ve husûsî özelliklerine göre seçim yapmalıdır.⁵⁹

Marifet Vadisinin zorluklarına katlanarak sabreden sâlik, marifet güneşinin doğmasıyla eşyanın hakîkatine vâkıf olmaya muvaffak olur. Artık zâhir gözüyle değil, gönül gözüyle görmeye başlar ve âlemin sırları kendisine âşikar olur. Nereye ve neye bakarsa baksın orada Hak Teâlâ'nın veçhini görür ve onu seyrederek. Attâr'a göre, kendisinde marifet ilmi hâsıl olan sâlikin hakîkate ulaşma talebi ve şevki de artar. Marifet Vadisinde sâlikin dikkat etmesi gereken en önemli husus, bu vadede henüz hedefe tam mânâsıyla ulaşmadığından, “talep” arzusunu terk etmemesi, mânevî heyecanını diri tutması ve bunu daha da arttırmasıdır. Çünkü sâlikin bu vadedeki bir anlık gafleti, onun tüm çabasını boşa çıkararak tekrar başa dönmesine sebebiyet verebilir.⁶⁰

2.4. İstiğna Vadisi: Rûhun Özgürlüğü

Seyr u sülûk yolcusu talep, aşk ve marifet vadilerini geçmesiyle birlikte içindeki talep şevki, aşk ve marifetin birlikteliğiyle artarak alevlenir. Marifetin kendisine verdiği gerçek bilginin ışığıyla bir sonraki vadiye, yani İstiğnâ Vadisine adım atar. İstiğnâ Vadisi, tüm iddia ve mânâların anlamsızlaştığı mutlak bağımsızlık vadisidir. Burada zerreden güneşe, cennetten cehenneme, varlığın bütün katmanları mâşukun sonsuz deryası karşısında bir zerre kadar değersiz ve Hak Teâlâ'nın sonsuz kudreti önünde bir hiçten ibarettir. Bu vadede kâinat, insan, şeytan ve büyükten

⁵⁸ Attâr-ı Nişâbü'rî, *Mantıku't-Tayr*, s. 295.

⁵⁹ Attâr-ı Nişâbü'rî, *Mantıku't-Tayr*, s. 306. Burada Attâr, mutasavvıflar tarafından sıkça dile getirilen, “Hak Teâlâ'ya giden yollar, insanların nefesleri adedince” sözünün metaforik biçimde ifade eder. Ayrıca her bir sâlikin, kendi fitratına göre farklı bir yol izlemesi gerektiğini vurgulaması, bu yolculuğun bir mürşid-i kâmil rehberliğinde yapılması gerektiğine de dolaylı bir atıftır. Çünkü mânevî yolculuğa çıkan sâlik, bir başkasını taklit edemez. Dolayısıyla bir mürşid-i kâmilin yönlendirmesiyle yola çıkmalı ve sâlikin sürekli değişen ruh hâline göre ondan tavsiye almalıdır.

⁶⁰ Attâr-ı Nişâbü'rî, *Mantıku't-Tayr*, s. 307. Attâr, bu vadede talep arzusunun arttığını ve sâlikin bu arzuyu diri tutması gerektiğini şu dizelerle ifade eder:

*Sırlar ortaya çıkmaya başladı mı her an yeni bir şevk ortaya çıkar
Kemale olan susuzluk burada başlar, burada yüzbinlerce kan helal olur
Arşa el uzatacak kadar şevke gelsen dahi, bir an bile “daha var mı” demekten geri durma*

küçüğe herşey yok olsa, onun azametinden hiçbir şey eksilmez. Burası onun mutlak hükümlerinin vadisidir ve en belirgin özelliği de hiçbir şeye ihtiyaç duymamasıdır.⁶¹

Bu vadiye Attâr, “İstiğnâ” kavramını her ne kadar Hak Teâlâ'nın istiğnâsı (İstiğnâ-yi Hak) anlamında kullansa da, içerik ve anlam bakımından sâlikin istiğnâsına (İstiğnâ-yi Sâlik) da işaret eder. Burada maşuk, varlık ve yokluk, var oluş ve yok oluş, îman ve küfür, fakirlik ve zenginlik gibi şeylerin tümünden müstağnidir. Ancak âşık, maşukun vuslatına olan isteği sebebiyle sürekli olarak ihtiyaç halindedir. Âşığın bu isteğini gerçekleştirebilmesi için çok zor bir yolu aşması, nefsinin öldürmesi ve dünyevî tüm şeylerden âzâde olması gerekir. Bunu gerçekleştirmesi durumunda âşık, istiğnâ ve ihtiyaçsızlık makâmına erişir ki bu vadiyi aşması durumunda böylesi bir makâma ulaşır.⁶²

2.5. Tevhîd Vadisi: Birlik ve Teklik

İstiğnâ Vadisini geçen sâlik, tefrîd ve tecrîd makâmının bulunduğu Tevhîd Vadisine ulaşır. Burada sâlik, Hak Teâlâ'nın zâtı dışında dünyevî olan her şeyden vazgeçerek tecrîd makâmına, her şeye yabancılaşarak da tefrîd makâmına adım atar. Burada her bir sâlikin tevhîdi, kendi marifetine göre değişkenlik gösterir. Ancak Marifet Vadisinde olduğu gibi her sâlikin yolu ve yöntemi farklı olsa da, bu yolların tümü Vahdet Vadisinde birleşir. Bu vadiye sâlikin gözüne farklı birçok varlık görünse de, aslında bu varlıkların tamamı tek bir hakîkatten türemiştir ve bu hakikat de Hak Teâlâ'nın zâtıdır. Burada sayılar ortadan kalkar ve sadece 1 (Bir) sayısı kalır. Attâr'a göre bu vadiye 1 (Bir) sayısı ister kendisiyle ister başka bir sayıyla ne kadar çarpılırsa çarpılsın yine de 1 kalır. Attâr'a göre Hak Teâlâ, ezel ve ebed kavramlarının da ötesindedir. Tüm varlıklar sonunda yok olup gittiğinde geriye sadece hiçlik kalır. Bu hiçliğin ötesinde de sadece Hak Teâlâ'nın varlığı kalır.⁶³

2.6. Hayret Vadisi: Şaşkınlık ve Hayret

Sâlik, Tevhîd Vadisini geçtikten sonra Hayret Vadisine adım atar. Hayret, tefekkür hâlinde olan ârif kimsenin kalbine ansızın vârid olarak onun tefekkür etme ve düşünme yetisini engelleyen bir durumdur. Bu halde olan sâlik, ibadet ederken dahî nasıl ibadet ettiğinin farkında değildir. Hayret durumunda olan sâlik, içinde bulunduğu durumu anlamaya ya da anlamlandırmaya çalışması durumunda bu çabası onu daha da yıpratır. Çünkü bu durumda sâlikin aradığı şey ilâhî bilgidir ve bu bilgide sonsuzdur. Sonsuz bilgiye ulaşma istidadı olmayan sâlikin böyle bir arayış içerisine girmesi tehlikelidir. Dolayısıyla bu halet içerisinde olan sâlik, hiçbir surette Hak Teâlâ hakkında bilgi arayışına girmemeli ve bu hakîkati anlama çabasında olmamalıdır.⁶⁴

Attâr, Hayret Vadisini seyr u sülûk yolculuğunun en zor ve en karmaşık aşamalarından biri olarak tanımlar. Ona göre bu vadi, içinde çok derin acıların, pişmanlık ve özlem hislerinin yaşandığı bir vadidir. Burada sâlikin aldığı her nefes kendisine acı verir. Sâlik, hayret aşamasında kendi iç dünyasından o kadar kopmuştur ki, zaman ve mekânın ötesine geçerek kendinden geçmiş bir hale bürünür. Hatta bu kendinden geçmişlik durumunda “Tevhîd” halini bile yitirir. Çünkü

⁶¹ Attâr-ı Nîşâbüri, *Mantiku't-Tayr*, s. 314.

⁶² Halil Gulâmî, *Çîstî ve Çîgûnegi-yi Terbiyet-i Sûfiyâne* (Senendec: Dânişgâh-ı Kurdistân Dânişgede-i Ulûm-i İctimâî, Yüksek Lisans Tezi, 1394), s. 61.

⁶³ Attâr-ı Nîşâbüri, *Mantiku't-Tayr*, s. 323-324.

⁶⁴ Seccâdi, *Ferheng-i İstilahât ve Ta'birât-ı İrfânî*, s. 331-332.

sâlik, bu vadede ilâhî tecellilere o kadar yoğun bir biçimde maruz kalır ki kendi durumunu, duygu ve hislerini tanımlayamaz hale gelir. Hatta kendisinin kim olduğunu sorgulamaya kalksa bile buna muvaffak olamaz. Sâlikin bu durumu, onun “fenâ fillah” makâmına yaklaştığının işaretidir. Kendi benliğinden sıyrılarak ilâhî tecellilerle yaşayan sâlik, artık ne Müslüman ne de kâfirdir, ne vardır ne de yoktur.⁶⁵

2.7. Fakr u Fenâ Vadisi: Yoksulluk ve Yok Oluş

Fakr u Fenâ Vadisi, Attâr'ın *Mantıku't-Tayr*'ında seyr u sülûk yolculuğunun son vadisi olarak zikredilir. Birçok mutasavvıf “Fakr” ve “Fenâ” kavramlarını ayrı makamlar olarak değerlendirirken Attâr, “Fakr” ve “Fenâ” kavramlarını bir arada ele alıp tek bir makam olarak görmüştür.⁶⁶ Attâr, Fakr u Fenâ Vadisinde bulunan sâlikin yaşadığı halden bahsetmesinin ve onu dil ile anlatmasının imkânsız olduğunu söyler. Çünkü burada sâlik, bilincini kaybetmiş, tam bir unutkanlık, sağırlık ve dilsizlik hâlinindedir.

“Bundan sonra Fakr u Fenâ vadisi gelir ki, burada konuşmak kime revadır ki?

Unutkanlık, dilsizlik, sağırlık ve tam bir baygınlığın olduğu vadidir.”⁶⁷

Fakr u Fenâ Vadisinde tüm gölgeler ve çokluklar, vahdet güneşinde fâni olur. Burada sonsuzluk deryâsı kaynamaya başlar ve bu deryanın üzerinde bulunan tüm desenler kaybolur. Yani hem zâhir âlemdeki hem de bâtın âlemdeki tüm keserât tek bir şeyde yok olur. Bu durum, aslında dünyevî ve uhrevî olan her şeyin, büyük bir deryanın görünümünden başka bir şey olmadığını gösterir. Bu vadiden geçebilmenin en önemli şartı, sâlikin dünyevî ve maddî olan her şeyden sıyrılarak temiz ve pâk bir rûha sahip olmasıdır. Rûhun pâk hale gelmesi durumunda sâlik, bir deryanın dalgaları gibi eriyip yok olacaktır. Ancak rûhunu temizleyememiş kimseler, kendi insânî sıfatlarının esiri olur ve bu vadede bir adım dahî atamaz. Çünkü bu vadede adım atmanın en önemli esası, sâlikin kendi sıfatlarında yok olmasıdır.⁶⁸

Fakr u Fenâ vadisindeki sâlikin ahvâlini kelimelere sığdırmak mümkün olmadığından, mutasavvıflar daha çok bazı metaforlar ve temsiller üzerinden bu durumu az da olsa açıklamaya gayret ederler. Sâliğin kendi benliğini tamamen yakıp yok etmesi mevzusunun daha somut anlaşılması için Attâr, bir gurup pervânenin ateşle olan imtihanı örneğini verir. Buna göre bir gurup pervâne, ateşin anlamını ve hakikatini anlayabilmek için bir araya gelirler. Her seferinde bir pervâne ateşe doğru uçar ve onunla ilgili anladıklarını diğerlerine anlatır. Pervânelerin içinde bulunan bilge bir pervâne, diğerlerinin çabalarını gözlemler ve hiçbirinin, ateşin ve ışığın hakikî anlamını kavrayamadığını, sadece kendilerini gösterme çabasında olduklarını görür. Nihayetinde bir pervâne, kendini tamamen ateşe bırakır ve kanatları yanmış bir şekilde geri döner ve diğer pervânelere daha kâmil bir açıklamada bulunur. Ancak en son pervâne, kendisini tamamen ateşe atarak yanıp kül olur. Attâr'ın hikâyede vurgulamak istediği şey, kendi varlığının hakikatini arayan sâlikin, kendi benliğini tam olarak yakıp yok etmediği müddetçe hakikate ulaşamayacağı gerçeğidir.⁶⁹

⁶⁵ Attâr-ı Nîşâbüri, *Mantıku't-Tayr*, s. 331-332.

⁶⁶ Gulâmî, *Çistî ve Çıgûnegi-yi Terbiyet-i Süfiyâne*, s. 64.

⁶⁷ Attâr-ı Nîşâbüri, *Mantıku't-Tayr*, s. 344.

⁶⁸ Attâr-ı Nîşâbüri, *Mantıku't-Tayr*, s. 344.

⁶⁹ Attâr-ı Nîşâbüri, *Mantıku't-Tayr*, s. 347-348.

Sâlik, kendi beşerî sıfatlarından tam mânâsıyla sıyrılıp “fenâ fillâh” mertebesine ulaştıktan sonra, beşerî sıfatların ilâhî sıfatlara çevirildiği “bekâ billâh” mertebesine ulaşır. Ancak sâlikin böyle bir dönüşüm yaşayabilmesi için fenâ fillah’ın tam anlamıyla gerçekleşmiş olması gerekir. Burada salike dâir ortada hiçbir şeyin kalmaması gerekir. Attâr’ın deyişiyle sâlik, saçının bir telinden dahî haberdâr olması durumunda fenâ fillah ve bekâ billah sıfatları kendisinde hâsıl olmaz. Nihayetinde bu makâma vâsıl olan sâlik için iyi ve kötü, günah ve sevap gibi kavramların tamamı yok olur.⁷⁰

2.8. Sî-murg (Otuz Kuş)’un, Sîmurg’un Huzuruna Varması: Hakîkatle Yüzleşme

Hüdhüd, kuşlara bu yedi vadinin zorluklarını detaylı bir şekilde açıkladıktan sonra, yedinci vadinin sonunda artık yolun yok olduğunu söyler. Bu aşamadan sonra cezbe hali yaşayan sâlik, artık bir damla gibi sonsuzluk deryasına karışarak vuslata erer.⁷¹ Hüdhüd’ün seyr u sülûk yolculuğu ile ilgili anlattıklarını duyan kuşların bazıları yolculuğa çıkmaktan vazgeçti, bazıları yola çıktıktan sonra yolun zorluklarına katlanamayarak geri döndü, bazıları ise yolda can verdiler. Sonunda yorgun, bitkin, kanatları kırık ve hasta bir şekilde Sî-murg (Otuz Kuş), Sîmurg’un dîvânına varabildiler. Ne aklın ne de ilmin anlamayacağı, yüzbinlerce güneşin ve ayın onun dîvânında bir toz zerresi gibi görünen bir makâma geldiler.⁷² Otuz Kuş, geldikleri dîvânın azametini görünce kendilerini yok olmuş ve kaybolmuş hissettiler. Bir müddet sonra onur elçisi (Çâvûş-i İzzet), bu kanatsız ve tüysüz kuşları görür ve kendilerine buraya niçin geldiklerini sorar. Kuşlar, Çâvûş-i İzzet’e şöyle cevap verirler:

“Kuşlar dedi ki, biz buraya Sîmurg pâdişâhımız olsun diye geldik

Bizler bu dergâhın şaşkınlarıyız, kalpsiz ve huzursuz yolcularız

Uzun bir müddettir bu yolda ilerliyoruz, binlerce kuş idik sadece otuz kuş kaldık

Bu zâtın huzuruna varabilmek için uzun bir yoldan umutla geldik

Pâdişâh acılarımızı kabul eder mi? Lütfuyla bizlere yönelir mi?”⁷³

Çâvûş-i İzzet, kuşların yolculuklarını ve yola çıkma maksatlarını dinledikten sonra onlara Sîmurg’un mutlak ve ebedî pâdişâh olduğunu, yüzbinlerce âlemin onun huzurunda bir karınca gibi olduğunu, dolayısıyla kendilerinin mutlak pâdişâh katında bir değerlerinin olmadığını söyleyerek geri dönmelerini tavsiye eder. Bu sözleri duyan kuşlar büyük bir ümitsizliğe kapılırlar ancak hâlâ içlerinde kaynayan aşk ve sabırla beklemeye devam ederler. Nihayetinde lütuf kapıları kendilerine açılır ve gözlerindeki perdeler kalkarak hakîkî nura vâsıl olurlar.⁷⁴

Tüm bu yaşananlardan sonra kurbıyyet tahtına oturan kuşların önüne bir kâğıt parçası koyulur. Kâğıtta yazılanları okuyan kuşlar, daha önce yaşadıkları herşeyin bu kâğıtlarda yazıldığını görürler. Attâr bu noktada Hz Yusuf kıssasından bir bölümü aktararak, kuşlarla Hz Yusuf’un durumu arasındaki benzerliğe dikkat çeker. Hz Yusuf’un kardeşleri onu kuyuya atıp sonra bir tüccara sattıkları zaman, tüccardan bir kölelik sözleşmesi almışlar. Hz Yusuf, Mısır’da önemli bir mevkiye geldikten sonra kardeşleriyle karşılaşınca onlara bu belgeyi göstermiş, kardeşleri

⁷⁰ Attâr-ı Nîşâbüri, *Mantıku't-Tayr*, s. 345.

⁷¹ Attâr-ı Nîşâbüri, *Mantıku't-Tayr*, s. 385.

⁷² Attâr-ı Nîşâbüri, *Mantıku't-Tayr*, s. 358-360.

⁷³ Attâr-ı Nîşâbüri, *Mantıku't-Tayr*, s. 361.

⁷⁴ Attâr-ı Nîşâbüri, *Mantıku't-Tayr*, s. 361.

duydıkları utanç sebebiyle şaşkına dönmüşler. Aynı şekilde kuşlar, önlerine konulan kâğıtta, geçmişlerinde kendi rûhlarını nasıl değersizleştirdiklerini görmüş ve büyük şaşkınlık yaşamışlardır.⁷⁵

Yaşadıkları bu büyük şaşkınlıktan sonra tam bir fenâ hâli yaşayan kuşlar, kurbiyet güneşinin doğmasıyla birlikte Sîmurg'u gördüler. Ancak karşılarında gördükleri şey, kendilerinin aynısıydı. Kuşlar, kendilerine baktıklarına kendilerini ayrı, Sîmurg'u ayrı görüyorlardı. Ancak Sîmurg'a baktıklarında kendileriyle Sîmurg'u bir görüyorlardı. Bu kesret ve vahdet, ben ve sen muammasına anlam veremeyen kuşlar, bir açıklama ister. Bu isteğe şöyle cevap verilir:

“Her kim gelirse kendini görür burada, hem rûhunu hem bedenini görür

Siz buraya otuz kuş geldiniz, bu aynada otuz kuş olarak belirdiniz

Eğer kırk veya elli kuş gelse, yine kendinizden bir perde aralardınız”⁷⁶

Şiirde de görüldüğü üzere Sîmurg, bir aynadan ibarettir. Kuşların bu aynada kendilerini görmeleri, tâlipin matluptan, matlubun da talipten ibaret olduğunu gösterir. Ayrıca kuşların gördüğü Sîmurg, mutlak hakîkatin kendisi değil, izâfî bir hakîkattir. Yani kuşlardan her birinin kendine has ilâhî bir yansımadır. Her bir kuşun kendine has yetenekleri ve içinde buldukları manevî durumun bir yansıması gibidir. Burası “Nefsini bilen rabbini bilir” sözünün tam mânâsıyla gerçekleştiği bir evredir. Sî-murg (otuz kuş) ve Sîmurg kavramlarının her biri farklı boyutların birer temsîli mesabesinde. Bunlardan ilki zemînî, ikincisi ise âsımânî bir boyutun tecellisidir. Zemînî olan Sîmurg, yani sâlikler, seyr u sülûk yolculuğu boyunca manevî bir değişime uğrayarak âsımânî olan Sîmurg'un niteliklerine bürünmüşlerdir. Bu da tasavvuftaki “fenâ” ve “bekâ” halinin salikte tahakkuk etmesi demektir.⁷⁷ Hikâyenin sonunda Attâr, bu aşamadan sonra Sîmurg dışında herşeyin, yolcunun ve rehberin yok olduğunu, söylenecek sözün de kalmadığını söyleyerek kitabını bitirir:

“Sonunda onda yok oldular, gölgeler güneşte kayboldu vesselâm

Burada sözler tıkanır, ne yolcu kalır ne de rehber”⁷⁸

Sonuç

Ferîdüddin Attâr'ın *Mantıku't-Tayr* adlı eseri, tasavvuf edebiyatının en çarpıcı eserlerinden biri olarak, insanın içsel yolculuğunu derin anlamlarla örülmüş bir sembolik anlatım aracılığıyla sunmaktadır. Bu eser, tasavvufî öğretilerin karmaşıklığını anlaşılır kılmak için kuşlar ve yedi vadi gibi semboller kullanarak, sâlikin manevi tekâmül sürecini ayrıntılı bir şekilde betimler. Her bir kuş karakteri ve vadinin içerdiği sembolik anlamlar, insanın dünyevi tutkular, nefsi zaafı ve ruhi engeller gibi içsel mücadelelerini temsil eder. Kuşlar, Sîmurg'a ulaşmak için çıktıkları bu yolculukta bireyin içsel dünyasını keşfetmesini, dünyevi engelleri aşmasını ve ilahi hakikate ulaşmasını sembolize eder. Attâr'ın kuş sembolleri, insanın manevi yolculuğunda karşılaşılabileceği çeşitli dünyevi tutkuları, zaafı ve idealleri simgeler. Örneğin, bülbülün aşkı

⁷⁵ Attâr-ı Nîşâbüri, *Mantıku't-Tayr*, s. 363-364.

⁷⁶ Attâr-ı Nîşâbüri, *Mantıku't-Tayr*, s. 366-367.

⁷⁷ Takî Purnâmdâriyân, *Didâr Bâ Sîmurg* (Tahran: Pejuheşgâh-ı Ulûm-i İnsânî ve Mutalâât-ı Ferhengî, 1382), s. 110-111.

⁷⁸ Attâr-ı Nîşâbüri, *Mantıku't-Tayr*, s. 367.

ve güzelliğe olan düşkünlüğü; tavus kuşunun gurur ve kibri; papağanın ölümsüzlük arayışı, insanın dünyevi varlık ve güzelliklere bağlılığını temsil eder. Bu semboller aracılığıyla Attâr, sâlikin karşılaşabileceği dünyevi sınavları ve bu sınavların insan ruhunda yarattığı içsel çatışmaları ortaya koyar. Sâlikin, bu dünyevi arzuları aşarak manevi tekâmül yolunda ilerlemesi gerektiği mesajını veren eser, Attâr'ın tasavvufî düşüncesinin zenginliğini gözler önüne serer. Bu yolculuğun en çarpıcı yönlerinden biri de Attâr'ın yedi vadi metaforudur. Talep, Aşk, Mârifet, İstiğna, Tevhîd, Hayret ve Fakr u Fenâ vadileri, insan ruhunun arınması ve ilahi hakikate ulaşma yolunda kat etmesi gereken manevi aşamaları sembolize eder. Talep Vadisi, sâlikin içsel bir arayışa yönelmesiyle başlar; bu, onun dünya nimetlerinden uzaklaşıp manevi hakikat peşinde koşmasını temsil eder. Aşk Vadisi'nde ise dünyevi aşkın ötesine geçerek ilahi aşka yönelen sâlik, aklın sınırlarını zorlayarak tamamen kendini mâşukuna adar. Marifet Vadisi'nde, sâlik ilahi bilgiye ulaşarak bu bilgi ışığında âlemi ve kendi varlığını anlamlandırır. Bu vadede sâlikin gözünde, hakikat perdesi yavaşça aralanır ve her şeyde Allah'ın nurunu sezmeye başlar. Attâr'ın İstiğna Vadisi ile betimlediği aşamada sâlik, her türlü maddi ve manevi bağılıklardan koparak gerçek bir özgürlüğe ulaşır. Bu noktada dünya nimetlerine ve dünyevi hırslara olan bağı kopar ve yalnızca Allah'ın varlığına teslimiyetle kendini tamamlar. Tevhîd Vadisi'nde ise sâlik, Allah'ın birliğini idrak eder; farklı varlıkların ardında yalnızca bir tek varlığın olduğunu anlar. Bu aşamada, tüm varlıklar bir araya gelir ve tüm çeşitlilik Allah'ın birliğinde yok olur. Hayret Vadisi, sâlikin bu birlik hakikatinin ihtişamı karşısında kendini tamamen kaybetmesini ve şaşkınlık içinde kalmasını ifade eder. Sâlik, bu noktada tüm bilgi, anlayış ve idrakten sıyrılarak bir hayret ve huşû hali yaşar. Nihayet Fakr u Fenâ Vadisi, sâlikin ego ve benliğinden tamamen sıyrılarak Allah'ın varlığında yok olmasını simgeler; burada sâlik, tüm maddi bağlardan ve nefsi hırslardan kurtulmuş bir halde ilahi varlığın içinde erir. Sâlikin nihai hedefi olan Sîmurg, insanın özündeki ilahi hakikati temsil eder. Kuşlar, Sîmurg'a ulaşmak için çıktıkları zorlu yolculuğun sonunda, aslında aradıkları hakikatin kendi içlerinde saklı olduğunu fark ederler. Bu farkındalık, tasavvufun merkezinde yer alan “Nefsini bilen Rabbini bilir” anlayışının en güçlü ifadesidir. Sîmurg'un yansıması olarak kuşlar, aslında ilahi hakikatin ta kendisini taşıdıklarını idrak ederler. Attâr, burada arayış ve arananın aynı şey olduğunu vurgular; sâlikin kendi içsel yolculuğunda Allah'a ulaşma çabası, aslında insanın kendi varlık özünü keşfetmesinden başka bir şey değildir. Bu durum, tasavvufî düşüncede sıkça vurgulanan “birlik” anlayışına işaret eder; tüm varlıklar, Allah'ın birliğinde anlam bulur ve onun yüceliğinde kaybolur. *Mantiku't-Tayr*, Attâr'ın zengin tasavvufî dünyasının ve insan-ı kâmil olma yolundaki derin anlayışının bir yansımasıdır. Eser, yalnızca edebi bir yapıt olarak değil, aynı zamanda okuyucusunu derin bir içsel yolculuğa çıkmaya davet eden bir manevi rehber olarak değerlendirilmelidir. Kuşların her bir vadede yaşadığı dönüşüm, sâlikin hakikate ulaşma yolunda yaşadığı içsel çatışmaları ve manevi tekâmülü sembolize eder. Bu bağlamda, *Mantiku't-Tayr*, insan ruhunun manevi olgunlaşma sürecinin bir temsili olarak, okura kendi içsel yolculuğunu sorgulatur. Bu makale, Attâr'ın sembollerle dolu dünyasında kuşların ve vadilerin derin anlamlarını ortaya koyarak insanın manevi yolculuğunun aşamalarını irdelemeyi amaçlamıştır. Sonuç olarak, Attâr'ın *Mantiku't-Tayr* adlı eseri, insanın dünyevi arzulardan sıyrılarak ilahi hakikate yönelmesi gerektiğini vurgulayan eşsiz bir tasavvufî anlatıdır. Bu eser, tasavvufî düşüncenin karmaşık yapısını semboller yoluyla anlaşılır kılarken, sâlikin insan-ı kâmil olma yolundaki engelleri aşmasının ve manevi olgunlaşmanın gerekliliğine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda *Mantiku't-Tayr*, insanı içsel bir yolculuğa çıkaran ve manevi tekâmül yolunda ona rehberlik eden bir yapıt olarak kabul edilir.

Kaynakça/Bibliography

- Abbâszâde, Fâzıl vd. "Berresi-yi Vucûh-i Temsîlî-yi Murgân der Mantıku't-Tayr". *Fasıl-Nâme-i Tahkîkât-ı Temsîlî der Zebân ve Edebiyat-ı Farsî Dânişgâh-ı Âzâdî-yi İslâmî* 37 (1397).
- Attâr-ı Nişâbüri, Ferîdüddîn. *İlâhî-Nâme*. Tahran: Kitapfurûşî-yi İslamiye, 1355.
- Attâr-ı Nişâbüri, Ferîdüddîn. *Mantıku't-Tayr*. Tahran: Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî, 1373.
- Caferî, Meryem. *Berresi-yi Sebki Fikri-yi Attâr-ı Nişâbüri der Mantıku't-Tayr*. Hemedân: Dânişgâh-ı Peyâm-ı Nûr Rişte-yi Zebân ve Edebiyat-ı Farsî, Yüksek Lisans Tezi, 1399.
- Dehudâ, Ali Ekber. *Lugat-Nâme-i Dehudâ*. Tahran: Müessesesi-i Lugat-Nâme-i Dehudâ, 1377.
- Eyvânî, Gülnaz. *Berresi-yi Sembolhâ-yı Mantıku't-Tayr-ı Attâr ve Mukâyese-yi ân bâ Sembolhâ-yı Esâtîrî*. Tahran: Dânişgâh-ı Peyâm-ı Nûr Dânişgede-i Zebân ve Edebiyat-ı Farsî, Doktora Tezi, 1388.
- Furûği, Şehrâm vd. "Berresî ve Tahlîl-i talep der Endîşe-i Attâr ve Mevlevî der Mantıku't-Tayr ve Mesnevî". *Tefsîr ve Tahlîl-i Mutûn Zebân ve Edebiyat-ı Farsî* 57 (1389).
- Fürûzânfer, Bedüzzamân. *Şerh-i Ahvâl Nakz ve Tahlîl-i Âsâr-ı Şeyh Ferîdüddin Muhammed Attâr-ı Nişâbüri*. Tahran: İntişârât-ı Kitapfurûşî-yi Dehudâ, 1353.
- Gerdferâmerzî, Ali Sultânî. *Sîmurg der Kalemrû-yi Ferheng-i İran*. Tahran: İntişârât-ı Mübtekirân, 1372.
- Gulâmî, Halil. *Çistî ve Çigûnegi-yi Terbiyet-i Süfiyâne*. Senendec: Dânişgâh-ı Kürdîstân Dânişgede-i Ulûm-i İctimâî, Yüksek Lisans Tezi, 1394.
- Hâfız-ı Şîrâzî, Hâce Şemsuddin Muhammed. *Dîvân*. thk. Muhammed Kazvînî - Kâsım Ganî. Tahran: İntişârât-ı Zevvâr, 1385.
- Harman, Ömer Faruk - Kurnaz, Cemal. "Hüdhüd". *DİA*. C. XVIII. İstanbul: TDV, 1998.
- Kedkenî, Muhammed Rıza Şefî. "Mukaddime". *Mantıku't-Tayr*. Tahran: İntişârât-ı Suhan, 1388.
- Kurnaz, Cemal. "Bülbül". *DİA*. C. VI. İstanbul: TDV, 1992.
- Muîn, Muhammed. *Ferheng-i Muîn*. Tahran: İntişârât-ı Âdnâ, 1381.
- Müderresî, Fatıma. *Sîmurg der Âyine-i Sîmurg*. Urumiyye: İntişârât-ı Hüseyinî Asıl, 1382.
- Münzevî, Alinakî. *Sîmurg ve Sî-Murg: tahlil-i Mantıku't-Tayr-ı Attâr ve Tarh-ı Yek Numâyış-Nâme*. Tahran: İntişârât-ı Râh-mânâ, 1379.
- Purnâmdâriyân, Takî. *Dîdâr Bâ Sîmurg*. Tahran: Pejuheşgâh-ı Ulûm-i İnsânî ve Mutalâât-ı Ferhengî, 1382.
- Seccâdî, Cafer. *Ferheng-i İstîlâhât ve Ta'bîrât-ı İrfânî*. Tahran: İntişârât-ı Tahûrî, 1370.
- Servetiyân, Bihruz. *Murgân-ı Sahrâ-yı Aşk (Bâznivîsi-yi Mantıku't-Tayr Eser-i Ferîdüddîn Attâr-ı Nişâbüri)*. Tahran: Müessesesi-i Ferhengî-yi Ehl-i Kalem, 1379.
- Şa'bânî, Ali. *Edebiyat-ı Temsîlî ve Numâdîn ber Esâs-ı Mantıku't-Tayr-ı Attâr-ı Nişâbüri*. Tahran: Dânişgâh-ı Allâme Tabataâî Dânişgede-i Edebiyat ve Zebânâ-yı Hâricî, Yüksek Lisans Tezi, 1387.